

SOSYOLOJİ ÇALIŞMALARI

Editör: Doç.Dr. İpek AGCADAĞ ÇELİK

yaz
yayınları

SOSYOLOJİ ÇALIŞMALARI

Editör

Doç.Dr. İpek AGCADAĞ ÇELİK

yaz
yayınları

2024

SOSYOLOJİ ÇALIŞMALARI

Editör: Doç.Dr. İpek AGCADAĞ ÇELİK

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-6104-21-1

Temmuz 2024 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3

İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

info@yazyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Uluslararası Göç Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme .1

Sibel AYDIN

Sosyolojik Açıdan Engellilik ve Engellilik Modelleri.....19

Sinem ÇALIŞIR

**Kilis Küçük Sanayi Sitesi’nde Çalışan Çocuk İşçiler Üzerine
Nitel Bir Araştırma37**

İpek AGCADAĞ ÇELİK

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

ULUSLARARASI GÖÇ TEORİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

Sibel AYDIN²

1. GİRİŞ

Göç; dinsel, ekonomik, politik, toplumsal ve öteki nedenlerden ötürü insanlardan oluşan toplulukların yaşamlarının tümünü ya da bir kısmını geçirmek için bir yerleşim biriminden, diğerine yerleşmek için gerçekleştirdikleri yer değiştirme eylemidir. Göç aynı zamanda coğrafi yer değiştirme prosesinin iktisadi, kültürel, toplumsal ve politik yönleri ile toplumsal yapıyı değiştiren nüfus hareketliliğidir (Özer, 2004). Göçün asırlardan beri süregelmesi içerisinde “yer değiştirme” eylemi ile yakından ilişkilidir fakat göç aynı zamanda değişik nitelikler de kazanmıştır. İktisadi, toplumsal ve kültürel kimi etkenlerin etkisiyle meydana gelen göç, neden olduğu neticeler açısından göç veren ve alan merkez/ülkeleri etkisi altına alır. Söz konusu etkileşimin sonucunda göç, terimsel olarak hep gündemde olmuş ve tüm ülkelerde bulunan bir olgu durumuna gelmiştir. Göç; özde toplumsal bir hareketlilik olmasına rağmen, iktisadi hayattan kültürel hayata dek yaşamın tüm yönlerine etkide bulunan temel değişim vasıtalarından biridir.

Çalışma kapsamında araştırma ve yayın etiğine uyularak literatürdeki göç teorilerine derleme yöntemi kullanılarak ulaşılmıştır. Web Of Science (WOS), TRDizin gibi veri

¹ Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, sibelaydin@beun.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2852-0844.

tabanlarında araştırılmış olup; ilgili anahtar kelimeler hem Türkçe hem İngilizce olarak taratılmıştır.

2. TEMEL GÖÇ TEORİLERİ

Göç hareketleri genel olarak yer değiştirmeye yol açan etkenler çerçevesinde ele alınmaktadır. Ravenstein'in 1885 senesinde kaleme aldığı çalışmasında tanımını yaptığı 7 prensip, modern dönemlerin geniş çerçeveli olan ilk göç yaklaşımı ve tanımı olarak kabul edilir. Ravenstein, göçü mesafeler, terk edilen ve varılan yerlerin nitelikleri, göçün yaygınlaşma eğilimi bulunan bir zincirleme tesir olduğunu ve cinsiyete dayalı bir olgu halinde belirtmiştir (Ravenstein, 1885). Araştırmada, varılacak bölgelerin sanayi veya ticaret bölgeleri niteliğine sahip olduğunu vurgulayan yazar, çağın ulaşım koşullarını da hesaba katıldığında, mesafenin göçle ilgili kararda önemli bir etken olduğunun önemine dikkat çeker.

Göç yaklaşımlarıyla alakalı olarak bir diğer kilometre taşı Lee koymuştur. Göçün itici ve çekici niteliklerinin bulunduğu çalışmasında Lee çıkış ve hedef yerleriyle alakalı etkenler üzerinde durmaktadır. Söz konusu özellikler, süreçte göç hareketini gerçekleştiren kişinin karşı karşıya kaldığı engellerle, ferdi etkenler şeklinde incelenmiştir (Lee, 1969). İtici etkenler genel olarak düşük hayat standartları, iktisadi fırsat eşitsizliği, çevresel kirlilik veya politik baskılardır. Çekici faktörlerse söz konusu terimlerin tam aksi yapılarıdır. Lee'nin araştırmasını biraz daha ileriye götüren Petersen, itici ve çekici öğelerin dinamiklerini ele almakla beraber, göçün ferdi ve sosyal motivasyonlarını da değerlendirmiştir (Petersen, 1958).

Göçün özünde bulunan mekan değiştirme eylemi, toplumların demografik, kültürel, toplumsal ve iktisadi yapısıyla bunların gelişmesini şekillendiren canlı bir süreç (Akıncı vd., 2015:61) olduğu anlaşılmaktadır. Bütün göçlerin merkezinde,

kişilerin davranışları vardır. İleri boyutlarda bu davranış süreçleri uyum içinde gerçekleşmezse göçün fonksiyonelliğinden söz etmek gerekecektir (Akıncı vd., 2015:66). Yukarıda incelenen dinamikler etrafında, göçün emel ögesi olan kişiler, değişik koşullarda değişik başlıklar altında ele alınmaktadır. “Sığınmacı” şeklinde tarif edilen ilk grup, hukuksal bağlamda daha “mülteci” konumu alamayan kişilerdir. Mülteci, 1951 senesinde 144 ülkenin imzaladığı “Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Konvansiyonu”na göre, ırk, din, tabiiyet, belirli bir sosyal gruba olan aidiyeti ya da politik fikirlerinden dolayı zulme uğrayacağı için haklı sebepler ile korktuğundan, yurttışı olduğu devletin dışında olan ve söz konusu devletin korumasından faydalanamayan veya bundan korktuğu için faydalanmak istemeyen yabancı kişidir (Görgün, 2018: 86).

Cenevre Konvansiyonu’ndaki öne çıkan bir diğer detaysa, “mülteci” teriminin içeriğinin, 1 Ocak 1951’den evvel Avrupa’da gerçekleşen hadiseler çerçevesinde ele alınmasıdır. 1967 senesinde söz konusu koşullar (zamanla coğrafya) kaldırılmış olsa da, 1951 Konvansiyonu’nun kimi taraf ülkeler söz konusu koşulları dikkate almayı sürdürmüştür. İşte bu durumda, yani Avrupa’nın haricinden gelen ve sığınmak isteyen kişilere tanınan konum da “şartlı mülteci” konumudur. Bütün bu bilgilere göre, “göçmen” terimi, gerçekleştirilen bütün tanımlamaları içerecek bir çatı başlıktır. Diğer bir ifadeyle, göç yapan kişiler, gönüllü ya da mecburi olsun sonuçta göçmen başlığında fakat değişik statülerde ele alınmaktadır.

2.1.Ekonomik Göç Teorileri

Uluslararası ilişkiler çerçevesinde, iktisadi, politik ve sosyal alanlarda II. Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemdeki değişimlerin sisteme pek çok değişik tesiri olmuştur. Özellikle Bretton Woods sisteminin meydana getirdiği ve ciddi bir harbin parçalanmış bileşenlerini yeniden sisteme monte etmek için

gerçekleştirilen serbest ticaret, istikrarlı para birimleriyle genişleyen global iktisadi karşılıklı bağımlılık vb. terimler, XX. asra geline döneminde de, XXI. asır içinde de ciddi dönüşümlere sahne olmuştur (Gilpin, 2015). Uluslararası bakış açısıyla bazı devirlerde revaç kazanan liberal iktisat siyasetleri, özellikle kriz dönemlerinde yerini katı ulusalcı iktisat siyasetlerine bırakır iken, bazen de kimi şartlarda yerini Marksist iktisat yaklaşımlarına terk etmiştir. Bütün bu dönüşümlerin uluslararası sistemde ciddi tesirleri bulunurken, bunlardan en fazla etkilenenlerin haricinde de göçü halihazırdaki iktisadi durumlarını iyileştirmek isteyenlerin teşkil ettiğı gruplar gelmiştir. XX. asrın ortalarından itibaren II. Dünya Savaşı'nın da etkisi ile parçalanan Avrupa devletleri, ABD ve kimi Orta Doğu devletleri az gelişmiş devletlerden işçi göçüne sıcak bakmıştır.

2.2.Neo-Klasik Ekonomi Yaklaşımı

“Neo-klasik ekonomi yaklaşımı” özü bakımından göç hareketinde, emek etkeninin arzla talep değişkenleri üstünden biçimlenmiştir. Makro bağlamda incelendiğı zaman düşük ücretli personelin yüksek ücretler veren ülkelere akışı sürpriz olarak görölmemelidir. Bu çerçevede makro bağlamda, neo-klasik ekonomi yaklaşımında devletlerarası ücretle istihdam koşulları arasındaki farklılıklar, göçün ana belirleyicilerinden olmuştur. Başka bir çerçevede yoksul devletler varsıl devletlere oranla daha çok işgücü ihtiyacı içindedir, varsıl ülkeler ötekilere nazaran daha çok sermayeye sahiptir (Güllüpnar, 2012:6). Tüm bu farklılıklardan dolayı genel olarak yoksul ülkelere varsıl ülkelere doğru göçler söz konusu olmaktadır. Bu yaklaşıma göre, göçün orta veya uzun dönemde emek pazarını da dengeleyeceği belirtilmektedir. Göç hareketinin neticesinde yoksul ülkeden varsıl ülkeye işgücü akışı, zaman içinde varsıl ülkede de bir işgücü artışına neden olacak ve varsıl ülkede ücretler aşamalı şekilde azalış gösterecektir. Ayrıca yoksul ülkede de işgücü azalacağından, ücretler de fazlalaşacaktır. Diğer bir deyişle

makroekonomik seviyede göçler, sermayeyle emeğin coğrafi bağlamda eşitsiz dağılımından kaynaklanır (Güllüpinar, 2012:7). Bu yaklaşıma göre, değişik coğrafyalar arasındaki ücrete dayalı eşitsizliklerin azalması, göçün de yavaşlamasına yol açacaktır (Clark ve Gertler, 1983).

Bu modelin kusursuz bir biçimde işleyebilmesine yönelik olarak kuşkusuz çok iyi bir rekabet ortamı da lazımdır. Bundan ne anlaşılmalıdır, sorusu dikkate alındığı zaman da gereken gerekli şartları; insanların en üst düzeyde yarar araması, iş olanaklarıyla alakalı bütün işçilerin eşit ve en iyi bilgiye, gereken sayıda ve hemen hemen eşit kabiliyete sahip olması, ekonomik ve sosyal bağlamlarda da devletlerarası herhangi bir engelin bulunmamasıdır. Bu çerçevede, işgücü pazarları uluslararası göçlerin önemli belirleyicileri arasındadır.

Mikro perspektifte incelendiğindeyse, işgücü piyasa şartlarının durumuyla birlikte, kişinin kendisiyle alakalı şartları da dikkate almak lazımdır. Bireyler, geniş ölçekte kar/zarar analizinde bulunarak kendileriyle ilgili olarak en uygun senaryoları tespit eder ve planlamış oldukları seyahatin sonucunda harcayacakları bütün para, elde edeceklerinden daha çok olacak ise, göçü başlatmazlar. Bu bakış açısıyla, neo-klasik kuram, ferdin yararı en üst seviyeye çıkardığını varsaymaktadır ve kişiler kendi refahlarını en üst düzeye çıkarabilecekleri bir devlet araştırmaktadır. Diğer bir ifadeyle tüm bireyler tek tek şartları değerlendirmektedir ve kararlarını söz konusu koşulları değerlendirmelerinin ardından vermektedir. Bu modelde kişinin vereceği kararda pek çok iç dinamik de etkilidir. Mesela kişinin eğitim düzeyi, yabancı dil düzeyi, deneyimleri, kabiliyetleri, becerileriyle yaşı da gidilen ülkedeki işle ücret seçeneklerini doğrudan veya indirekt olarak etkiler. Bu da bir sebep-sonuç döngüsü biçiminde bütün bu dinamiklerin de kendi içinde birbirleri ile doğrudan ya da ters orantılı olarak etkiler. Örneğin yaşla tecrübe doğru orantılıdır fakat yaş ilerlediği zaman da bu,

gidilen ülkedeki iş bulma ihtimaline olumsuz manada etkide bulunan bir dinamiktir. Ekonomik olarak değerlendirildiği zaman, genç ve eğitilmiş insanların göç konusuna yaşı ileri kişilere göre daha fazla eğilimli olduğu pek çok araştırmada görülmüştür. Parrado ile Cerrutti bu modeli “yeteneklerin transferi” başlığıyla incelemiştir (Parrado & Cerrutti, 2003). Aynı biçimde çalıştığı veya deneyimli olduğu alanın gidilen ülkedeki geçerliliği de alınacak kararlar ile ilgili olarak oldukça önemlidir. Deneyim, eğitim ve kabiliyetler her ne kadar hedef ülkedeki iş bulma ihtimalini veya ücret avantajını artırsa da kimi araştırmalarda eğitim düzeyinin düşüklüğünden dolayı belli bir iş kolunda çalışma olasılıkları az olan kişilerin göç hareketine daha eğilimli olduğu saptanmıştır.

Neo-klasik iktisat yaklaşımı mikro ya da makro ölçekte olsun, ülkenin rolünü göç hareketinin içeriğine katma konusunda belli ölçülerde yetersizdir. Ülkeler işçi gereksiniminden dolayı bazen göç siyasetlerini değiştirirken, kimi hallerde de göçü millet ulus inşasının öne çıkan bir parçası olarak ele almaktadırlar (Castles ve Miller, 2008). Bundan dolayı neo-klasik yaklaşımlar, yapısal olarak hür tercihlerde bulunan kişilerin karar evresini inceler iken, tarihi ve toplum bilimsel realiteleri kimi durumlarda dikkate almazlar.

2.3.Yeni Ekonomi Yaklaşımı

Bu iki neo-klasik iktisat modelinde de karar aşamasıyla göç hareketi göçmenlerin merkezinde gerçekleşir fakat XX. asırda gerçekleştirilen araştırmalarda, göçle ilgili kararın yalnızca ferdi olarak değil, özellikle hane halkının da etkisiyle alındığı belirlenmiştir. Diğer bir deyişle göçle ilgili karar, bir ailedeki karar alma sürecinde değerlendirilebilmektedir. Öyle ki, göçte ailenin öteki üyeleri için de hedef ülkedeki iş şartları uygun bulunuyor ise, verilecek göç kararı daha kuvvetli temeller üstüne biçimlenebilir. Ailevi göç hareketi, bir manada, ailevi bağların da

tesirini kullanmak suretiyle göçün kolaylaşmasıdır. Mesela ekonomi bağlamında konu ele alınacak olursa, ABD göçmen vizelerinin yarısından çoğunu ailevi bağlar temelinde vermektedir ve ailesel göç 1970’li senelerde işçi göç alımının azalmasından itibaren Batı Avrupa’da egemen olmaya başlamıştır. Mincer (2002) “Ailelerin Göç Kararları” adlı araştırmasında, yaşı az olan evli kişilerin, göçün hareketinin iktisadi getirileri çerçevesinde, göç hareketinde bulunma oranlarının ciddi şekilde fazla olduğunu belirtir. Buna ilaveten, göç karar evresinde, aile veya yakınlar, beklenen geliri en üst düzeye çıkarmak veya olası riskleri minimuma indirmek üzere kimi zaman ailenin yalnızca bir üyesi kimi zamanda birden çok üyesi için göç kararı verebilir.

Ailesel ilişkiler veya aile içi durumlar, göçü pozitif veya negatif olarak etkileyebilmektedir. Diğer bir ifadeyle, ailede kişilerin eğitim düzeyleri, kabiliyetleri ve yaşları, göçten sonraki net gelirlerini olumlu veya olumsuz manada etkileyebilmektedir. Ekonomi bağlamından ele alındığında da mesela evli çiftlerin bir üyesinin kazancı hedef ülkede daha fazla olacaktır, ama öteki ferdin kazancı daha az olacak ise ve hedef devletteki net kazanç kendi ülkesindeki kazançtan az olacak ise göç kararı negatif olacaktır ve iktisadi sebeplerden dolayı göç başlamayacaktır. Aynı biçimde, ailenin bir veya birden çok çocuğunun bulunması ve çocukların yaşları göç kararında önemli etkilere sahiptir.

2.4.İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Yaklaşımı

İkiye ayrılmış emek pazarı modeline göre, uluslararası ölçekteki emek göçü, genel olarak gelişmiş devletlerin bu husustaki taleplerine dayalı olarak şekillenmekteyken, söz konusu sistem içinde de işgücü pazarı ikili bir yapı arz etmektedir. Söz konusu modelde öne çıkan işgücü pazarındaki iki sektör; sermayesi yoğun sektörlerle niteliksiz işçilerin bulunduğu sektörlerdir. Bu yapının ilk grubunu sermaye yoğunluklu

sektörün işçileri teşkil ederken, ikincisini de vasıfsız işçilerin tercih edildiği iş şartları görece daha zor olan sektörler teşkil etmektedir.

İlk sektördeki işgücünü teşkil eden fertler teknik ve bilgi manasında daha donanımlıdır ve içerisinde oldukları iş kolu bakımından kıymetli elemanlardır. İkinci gruptaki göçmen işçiler, diğer bir deyişle uluslararası nitelsiz emek göçünün yansıması şeklinde de tanımlanır. Söz konusu grup, daha az ücretli ve işten çıkarılma ihtimallerinin ilk gruba nazaran daha fazla olduğu kişilerden oluşmaktadır. Toksöz'ün, iki gruba dahil işçiler ile alakalı şu belirlemesi oldukça önemlidir:

“... Her iki sektörde kimlerin yer alacağı öncelikle cinsiyet ve etnik köken gibi işgücü piyasasıyla doğrudan bağlantılı olmayan faktörler tarafından belirlenir. İşverenlerin toplumda var olan önyargılar çerçevesinde cinsiyet ve etnik köken veya ırk temelinde çeşitli gruplara atfettikleri özellikler bunların ne tür işlerde çalışacakları, alacakları ücretin düzeyi ve meslek içi eğitimden yararlanma imkanları açısından belirleyici olur ve bu grupların üyelerinin işletme içindeki çekirdek işgücünden dışlanmasını meşrulaştırır...” (Toksöz, 2006: 57)

Bütün bu bilgiler çerçevesinde yeniden birinci grubun özellikleri incelenecek olursa, bu gruptakilerin uzman işgücü olduğunu belirtmek mümkündür. Bu grupta emek yoğun sanayiyle küçük ölçekli firmalar daha yoğundur.

Sanayi ihtilalinden başlayarak gittikçe artan karşılıklı ilişkiler sisteminin en detaylı tanımını “globalleşme” ifadesiyle bulmuştur. Söz konusu terim aralarında “ticaret, iletişim, işbirliği, kültürel etkileşimler” başta olmak üzere pek çok uluslararası oyuncuyla oluşan eğilimler ile ilgilidir (Görgün, 2017:1318). Globalleşme olgusuyla ilgili olarak, merkez ülkelerin ikinci

gruplarını teşkil eden kişilerin bulunduğu alanlar, değişik nedenlerden dolayı görece az gelişmiş devletlere yönlendirilmiştir. Söz konusu aksiyon işlem maliyetlerini azaltmaktadır ve çevredeki ülkelerde istihdam oluşturmaktadır. Özellikle ileri teknoloji grubunda yer alan malların tasarımıyla imalat evreleri söz konusu olgunun önemli örnekleri arasındadır, mesela akıllı telefon veya bilgisayar parçaları vb. dizaynı, imalatı ve içeriği gelişmiş teknolojilere sahip olan ürünlerin, dizaynları diğer ülkelerde, imalat veya montajı diğer ülkelerde yapılır. Dizayn bölümü kabiliyet, bilgiyle birikim olarak daha üst düzey nitelikler barındıran bir evre olarak, çoğunlukla merkez ülkenin sınırları içerisinde çözümlenmektedir. Seri imalat veya montaj bölümleri emek yoğun niteliklere sahip olan bölümler de çevresi veya sanayisi gelişmekte olan ülkelere çözümlenmektedir. Bu da, gelişmiş devletlerde ikinci kısma ait işgücünün yer alacağı işyerlerini negatif olarak etkilemektedir ve beraberinde işsizlik problemini getirmektedir (Toksöz, 2006: 62). Bütün bu dinamikler çerçevesinde denklemde ele alınması gereken bir diğer önemli öge de özellikle ikinci gruptaki işgücünün “göçmen” konumunun işe alım veya işten çıkarma sürecinde ne kadar öne çıktığıdır. Gerçekleştirilen çalışmalar bağlamında, yabancı olmak vb. ayrımlar da işe alım veya işten çıkarma süreçlerinde etkilidir.

2.5.Tarihsel-Yapısalcı Teori

Tarihsel-yapısalcı model, Marksist iktisadın ana hipotezlerinden hareketle göç olgusunu izah etmeye çalışmaktadır. Tarihsel maddecilik, toplumsal sistemleri şekillendiren ekonomi-politik dinamiklerini izah edebilmek üzere Marks’ın diyalektik maddeci modelini tercih etmektedir. Söz konusu model bireylerin toplumsal yapılarıyla realiteleri algılama şekillerini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Tarihsel maddecilik bağlamında toplumsal yapılarla söz konusu yapılarda oluşan değişimleri ortaya koyan ana değişken imalat güçlerinde (productive forces) söz konusu olan değişimlerdir. Bu çerçevede

toplumsal olayları kavrayabilmenin ana şartı imalat biçimleriyle değişimlerini iyi anlamaktır. İmalat güçleri tabii kaynaklar, emeğin imalattaki durumu, farklı aletler, makinelerle teknolojidir. Kısacası “emek gücü ile üretim araçlarının hepsine birden üretim güçleri” adı verilir (Aren, 2007).

Bir diğer önemli terim “üretim ilişkileridir”, imalat güçleri bulunan, bunları kontrol eden ve “üretim sonrası ortaya çıkan artı-değerin el konma sürecinde, haklı gerekçeler oluşturulabilmesi için üretime katılan bireyler arasında kurulan ilişkilere üretim ilişkileri” denmektedir (Aren, 2007). İmalat şekillerinde imalat kuvvetleri, bireylerin toplumdaki ihtiyaçlarıyla onları karşıladıklarında sağlayacakları doyuma dayalı olarak açığa çıkmaktadır ve değişmektedir. Tarihte imalatla tercih edilecek yeni aletler, teknolojiler, becerilerle bilgi seviyesi “artık yaratımı”nı süratlendirmiştir. Başta geniş bağlamda söz konusu olan tarım üretimi, daha sonra makine, elektronik alet, dijital üretimle gerçekleşmiştir. Söz konusu gelişmeler, neticede toplumdaki sınıflarla iktisadi yapıların şekillenmesini sağlamaktadır. Böyle olunca belli iktisadi ve toplumsal ilişkiler ortaya çıkmaktadır.

Tarihi maddecilik, bunların yanı sıra imalat ilişkileriyle alakalı olarak kamunun işlevini de incelemektedir. İmalat vasıtaları bulunan ve bunları kontrol edenler hakim sınıftır ve devlet hakim sınıfların menfaatlerini simgeler ve söz konusu menfaatlere hizmette bulunur ve bir baskı vasıtasıdır (Aren, 2007). Araştırmamızın konusu olan imalat şekli kapitalist imalat olduğuna göre kamunun sermaye sınıfının menfaatlerini temsil eden bir araç olduğu ve sermaye sahiplerinin de hakim sınıf olduğu şeklindedir. Devlet, bu fonksiyonu yapmak için kuvvet (power) sahibidir. Kuvvetini, idari ve askeri mekanizmalardan almakla beraber bu kuvvetlerini öne çıkan sınıfın ideolojik hakimiyetini kurmak üzere kullanmaktadır. Bu manada devlet, sermayedarların lehine işçi sınıfıyla sermaye sınıfı arasındaki

iktisadi ve siyasi sınırları oluşturmak ve devam ettirmek üzere siyasetler oluşturmaktadır, hukuk sistemi kurmaktadır.

Tarihi-yapısalcı model, denge modelini farklı açılardan tenkit edilmektedir. İlki, denge modelinin ardındaki “azgelişmişlik” terimi Marksist toplum bilimcilerince denge modelinin tersine kapitalizmin bir neticesi olarak ele alınmıştır.

Ortodoks neo-klasik model çerçevesinde göç hareketinin, göç veren ve alan devlete yarar ve maliyetleri vardır. Oysa, tarihi ve kıyaslamalı veriler ortaya koymaktadır ki, dış göç, emek ihraç eden devletlerin iktisadi kapasitesinde önemli kayıplar oluşturmaktadır; ayrıca göçmenlerin transfer edilmesinde artışlar görülmektedir. Emeğin yetiştirme maliyeti tamamıyla göç veren ülkeler tarafından karşılanır, bunun dışında, dış göç ülke içindeki kabiliyetli, yaratıcı, yenilikçi kişilerin kaybedilmesi demektir (Petras, 2006). Petras’a (2006) göre; göç kararlarıyla göçe yol açan olguları izah edebilmek üzere göç veren ülkelerle göç alan ülkeler arasındaki sömürü ilişkileriyle eşitsizliklere yoğunlaşmak lazımdır. Bu çerçevede, göç akımlarını saptayan ana öge global sermaye hareketidir. Emek sermayeyi takip eder. Sermaye çok milletli bankalar aracılığıyla tahvil, hisse senedi ya da ödünç para şeklinde bir diğer ülkeye gider. Bu sayede sermaye, gittiği ülkelerin finans ve imalat alanlarını kontrol altına alır. Bunun dışında, IMF, Dünya Bankası ve özel finans kuruluşlarının koşullarıyla rekabeti negatif etkileyen korumacı engeller kaldırılmaktadır, ayrıca tarımda imtiyazlı imkanlar ile imalat gerçekleştiren şirketler, büyük ölçekli imalat gerçekleştiren tesislerin yayılmasıyla yöresel pazarlar üstündeki egemenlik de artar (Petras, 2006).

Karlı sektörlerdeki stratejik kontrol, ülke içinden ülke dışına devamlı ve büyük miktarda kar transferinin söz konusu olmasına neden olur. Bu sayede artık rekabette bulunamaz hale gelen devletteki milyonlarca küçük çiftçiyle küçük çaplı imalat

yapanlar iktisadi çalışmalarını bitirmek mecburiyetinde kalır. Kısacası, sermayeyle borç girişleri, tarımsal sektörde artık barınamayan milyonlarca işsizi yaratmaktadır. Bunun yanı sıra kamuda da koşullanmayı karşılayabilmek üzere yapılan kesintilerden dolayı işsizlerin sayısı artmaktadır. Bu sayede, emekte kalıcı bir fazlalık oluşmaktadır.

Ticaretle yardım merkezli endüstrileşme köyden şehre göç baskısı oluşturur. Bunun nedeni şehirde iş potansiyelinin fazla olmasıdır fakat söz konusu olgu yurt içi göçlerin uluslararası göçlere dönüşmesiyle sonuçlanır. Potansiyel göçmen göç maliyetine katlanacak iken kazancı en fazla göçü seçecektir. Bu da uluslararası potansiyel göçmenleri yaratmaktadır. Marksist modelin, Ortodoks modele yönelttiği tenkitlerden birisi de göçlerde devletin işlevinin dikkate alınmamasıdır. Oysa devlet, savaştan sonraki sermaye birikim döneminde burjuva sınıfının idare komitesi vb. gibi davranarak sermayenin menfaatleri için göçmenlerin hareketlerini yönlendirmiştir.

Petras'a göre, konvansiyonel olarak göçler alan merkez devletlerin göçle ilgili siyasetleri; iş çevrimleri, emek pazarının sıkılığı, sermayedarların toplumsal stratejileriyle ilgilidir. Tarihi olarak, kapitalist gelişmelerin genişleme evresinde göç kısıtlamaları gevşemiştir, resesyon aşamasındaysa sertleşmiştir. 1950-1973 arasında Avrupa ile Amerika gevşek göç siyasetleri takip ederken, 1973'ten sonrakiler baskıcı siyasetler takip etmiştir (Petras, 2006). Bu dönemden başlayarak Avrupa devletlerinde emek göçüne dönük kısıtlamalar artmıştır. Bu netice artık kapitalistler için sermaye ihraç etmenin emek ithal etmekten daha kazançlı olmasından kaynaklanır. Bunun yanı sıra, göç edenler devletten daha çok toplumsal hak isteme noktasına gelmiştir.

Göç siyasetlerinin bu kadar kısıtlanmasının ardındaki bir diğer önemli faktör bu dönemde üretimse ilişkilerde oluşan değişimlerdir. Post- fordist imalat tarzıyla teknik değişimler,

düşük niteliklere sahip ve düşük ücretli emeğe talebi de azaltmıştır. Bunun yerine kapitalistler, artık post-fordist imalat ilişkilerinin öngördüğü emek şekillerini, “sendikasız, az ücretli, part-time sözleşmeli, esnek çalışma” şartlarına rıza gösteren insanları çalıştırmaya başlamıştır. 1975’ten sonra dünyada meydana gelen göç hareketlerinin ana şahsiyetini ortaya koymuştur ve artık emek yasadışı şekilde daha fazla göç etmiştir. Savran’a (2008) göre çağımızda Amerika’da minimum 4 milyon, Avrupa’daysa 3 milyon kaçak işçi vardır.

2.6. Göç Sistemleri Teorisi

Bu kurama göre iki veya daha çok devletin karşılıklı göçmen değişimi ile bir göç sistemi veya ilişkiler zincirinin kurulması söz konusudur. Göçler, göçten evvelki ilişkilerin merkezinde ortaya çıkar (Çağlayan, 2006). Mabogunje’un (1970) öncülüğünde geliştirilmiş olan kuramın ana hipotezi, göçten dolayı çıkış ve varış yerlerinin toplumsal, kültürel, iktisadi ve kurumsal şartlarının değişim gösterdiği, göçün tesirinde orijinal bir gelişim sahasının belirdiği biçimindedir. Dünya sistemleri kuramı gibi uluslararası ilişkiler, siyasi ekonomi, kolektif eylemle kurumsal öğeleri önemli gören bu kuram bölgesel göçlerin analizinde kullanılır.

Uluslararası göçlerin, özellikle kapitalist devletlerle söz konusu devletlerin eski sömürgeleri arasında yaşandığı iddia edilmektedir (Toksöz, 2006: 20). Bir uluslararası göç sisteminin özünde genel olarak bir devlet veya devletler grubundan müteşekkil alıcı bir bölge, söz konusu bölgenin etrafındaysa alışılmışın haricindeki büyüklükte göçmen akımlarıyla buraya dayalı olan bazı gönderici ülkeler vardır. Kuramın ilginç varsayımlarından birisi, göçlerin devletlerarasındaki iktisadi ve siyasi ilişkilerden kaynaklanmasından dolayı devletlerin coğrafi olarak yakınlığının önemli olmadığını iddia etmesidir. Değişme ilişkisinin şekillenmesinde kolaylaştırıcı özellikte olan fiziki

yakınlık, söz konusu ilişkileri garanti etmediği gibi ortaya çıkmasını da engellemektedir. Bir diğer ön plana çıkan hipotezse bir devletin birden çok göç sistemine dâhil olabileceğidir fakat bu da göç veren değil alan devletler bakımından daha yaygın olmaktadır.

Bir göç sistemi bölgeler arasındaki göçler de dahil olmak üzere alışverişleri kolaylaştırma eğilimindeki bireylerin, mal, hizmet ve bilginin akışı ile ve karşı akışı ile bağlantılı bir hadisedir. Mabogunje'nin incelemesi Afrika'da köyden şehre göçü içerirken zaman içinde söz konusu teori uluslararası göçle ilgili olarak da kullanılmıştır. Söz konusu analiz bilgiyle düşünce akışının önemine vurgu yaparak ağlar üstünde normal odaklanmanın dışına çıksa da süren göçlerin göçün başladığı koşulları değiştirdiği farklı öteki bağlamsal geribildirim araçlarını dikkate almaz. Bunun için bağlamsal geri bildirim zaman içinde eşitsizlik, işgücü piyasalarıyla ve kültürel gelişim bağlamlarıyla genişletilir. Kuramın dayanmış olduğu ana hipotez göç hareketinin ev sahibi ve kaynak devletteki iktisadi, toplumsal, kültürel ve kurumsal şartların değişmesindeki katkısıdır. Genel olarak “ilişkiler ağı kuramı”yla yakından ilişkilidir. Teorinin merkez noktası göçle ilişkili mekanların makro ve mikro bağlantıları üstünedir. Mikro seviyedeki etkenler arasında akrabalıkla arkadaşlık ilişkileri bulunurken, makro seviyedeki etkenler iktisat, hakimiyet, politik sistemler, milli göç politikalarıyla sosyal ve kültürel sistemler şeklinde ele alınmaktadır.

Göç sistemleri dendiğinde ev sahibi devletlerin alıcı ülkeler ile nisbi olarak istikrarlı birliğini ortaya koyan alanlardır. Devletlerarasındaki söz konusu ilişki yalnızca göçlerin bir neticesi değil, ayrıca göçleri destekleyen değişik bağlantıların da bir sonucudur. Bunun için göç sistemleri belli devletlerarasında nisbi yoğun ürün, sermayeyle insan akışı şeklinde ortaya çıkabilir. Kuramdan yola çıkılıp sistem içerisindeki devletlerin

coğrafi olarak yakın olmasına gerek yoktur. Bunun nedeni akışların fiziki ilişkiden çok iktisadi ve politik ilişkileri yansıtmasıdır. Diğer taraftan yakınlık bu akışı kolaylaştıran bir etken olarak görülse de aradaki uzaklık engelleyici bir öge şeklinde görülemez. Bunun yanı sıra sistemin çok kutuplu olması mümkündür. Bazı ev sahibi ülkeler bazı kaynak ülkelerden göçmen almaktadır. Bir başka çıkarım devletlerin birden çok göç sisteminde bulunmasının mümkün olmasıdır. Kısacası, bu kuramdan yola çıkılıp politik ve iktisadi şartlara dayalı olarak sistemlerde gelişmeler olabileceği ifade edilebilir. Devletler toplumsal değmeye, iktisadi dalgalanmalara ya da siyasi karışıklıklara tepki olarak sisteme dahil olabilir ya da sistemden çıkabilir.

3. SONUÇ

Göç çeşitli tanımlarında da yer aldığı üzere; iktisadi, kültürel, toplumsal ve politik yönleri ile toplumsal yapı üzerinde etkiye sahiptir (Özer, 2004: 11, Tekeli, 1975: 158). Göçle ilgili gerçekleştirilen açıklamaların özünde aslında bireylerin daha iyi geçim şartları, daha önemli fırsatlara kavuşma ve gelişmiş güvenlik mekanizmalarından yararlanmak vb. amaçlar ile ikametlerinde değişiklik yaşamasıdır. Bir kuramdan hareketle çok yönlü olan göç kavramının anlaşılması pek mümkün değildir. Göç olgusu; süreci, sonucu ve beraberinde getirdikleri ile pek çok dinamiği içermektedir.

Yukarıda bahis geçen teoriler göçün dinamiklerini farklı açılardan açıklamaya çalışmaktadır. Göç alanında yazılan teoriler göçün gerçekleşmesindeki farklı nedenleri analiz etmektedir. İlgili teoriler bir yandan da göçü sınıflandırmaya yönelik olup, kavramın dinamikliğinden ötürü yeni yaklaşımlara yeni sınıflandırmalara ihtiyacı gündeme getirmektedir. Bu sınıflandırmada; göçün meydana geldiği coğrafyadaki ekonomik

durum, güvenlik, sosyal refah ve politik durumlar gibi pek çok etken önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Y., (2016). *Göçmenlerin Kültürel Entegrasyonu*. Esen, A., Duman, M. (Ed.), Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler: Tespitler ve Öneriler, WALD Vakfı Yayınları.
- Akıncı, B., Nergis, A. ve Gedik, E. (2015). Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 58-83.
- Castles, S. & Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı. Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri* (Çev. B. Uğur Bal ve İbrahim Akbulut). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Clark, G. L. & Gertler, M. (1983). Migration and Capital, *Annals of the Association of American Geographers*, 73(1), 18-34.
- Çağlayan, Savaş. (2006). Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 1-25.
- Çopuroğlu, Ö. (2018). *The Impact of Immigration on Voting Behaviour: Swiss Case*. International Migrations in the 21st Century, Problems and Solutions, Chapter 14, (eds.) Gökçe Bayındır Goularas, Zeynep Işıl Turkan-İpek, Cambridge Scholars Publishing. London.
- Gilpin, R. (2015). *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Polisiği* (Çev. Murat Duran, Selçuk Oktay, Kadir Ceyhan, Gürkan Polat). Kripto Yayınları.
- Görgün, M. (2017). Küreselleşme Sürecinde Göçmen İlişkileri Ağının Önemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(Göç Özel Sayısı), 1317- 1327.

- Güllüpinar, F. (2012). Göç Olgusunun Ekonomi Politigi ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 53-84.
- Lee, E. (196), A Theory of Migration, *Demography*, 1(1), 47- 57.
- Mabogunje, A.L. (1970). Systems Approach to the Theory of Rural-Urban Migration, *Geographical Analysis*, 1(2), 1-18.
- Mincer, J. (1978). Family Migration Decisions, *Journal of Political Economy*, 86(5): 749- 773.
- Özer, İ., (2004). *Kentleşme Kentlileşme ve Kentsel Değişme*. Ekin Kitabevi.
- Parrado, E., Cerutti, M. (2003). Labor Migration between Developing Countries: The Case of Paraguay and Argentina. *The International Migration Review*, 1(1), 101-132.
- Petersen, W. (1978). International Migration. *Annual Review of Sociology*, 4(1), 533-575.
- Petras, J. (2006). Mesoamerica Comes to North America: The Dialectics of the Migrant Workers Movement. URL: <http://petras.lahaine.org/articulo.php?p=6&more=1&c=1>
- Ravenstein, E. G. (1889). The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 52(2), 241-305.
- Savran S. (2008). *Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm*. Yordam Kitap Basım ve Yayın Ltd. Şti.
- Tekeli, İ. (1975). Göç Teorileri ve Politikaları Arasındaki İlişkiler, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 1(1), 158-176.
- Toksöz, G. (2006). *Uluslar Arası Emek Göçü*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

SOSYOLOJİK AÇIDAN ENGELLİLİK VE ENGELLİLİK MODELLERİ¹

Sinem ÇALIŞIR²

1. GİRİŞ

Engelli kavramı, doğuştan ya da sonradan çeşitli nedenlerle zihinsel, bedensel, duyuşsal, sosyal ve ruhsal yetilerini farklı derecelerde kaybetmesi sonucu kişisel ihtiyaçlarını karşılamada ve sosyal yaşama uyum sağlama gibi konularda zorluklar yaşayan ve bakım, korunma, rehabilitasyon ve destek hizmetlerine ihtiyacı olan birey olarak tanımlanabilir (Öztürk, 2011, s. 17).

Engellilik sosyal bir kavramdır. Bireyin sahip olduğu engeli, onun bedensel, zihinsel, ruhsal doğasından çok, yaşamını sürdürdüğü kültürel ve sosyal alanda, diğer insanlarla etkileşim halindeyken anlam kazanmaktadır. Doğuştan gelen ya da sonradan ortaya çıkan engelliliğin kültürel ve sosyal anlamı, toplumun engelli bireylere bakış açısında şekillenir dolayısıyla bu kültürel ve sosyal anlam toplumdan topluma farklılık gösterir (Burcu, 2002, s. 85-86).

Engelliliğin günümüzdeki tanımlamalarında, insan, bio-psikososyal model bağlamında değerlendirilmektedir. Engelli birey, biyolojik anlamda yetersizliklerinin yanı sıra sosyolojik, psikolojik, çevresel ve ekonomik engeller sebebiyle toplumsal yaşama katılmakta güçlük çekmektedir.(Seyyar, 2006, s. 75)

¹ Bu kitap bölümü “Engelli Çocuğu Olan Ailelerde Gündelik Yaşam Deneyimleri: Elazığ İli Örneği” adlı tez çalışmasından üretilmiştir.

² Öğretmen, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, sinemcalisir651@gmail.com, ORCID: 0009-0005-4144-3742.

Son yıllarda dezavantajlı olarak nitelenen gruplara yönelik yapılan uygulamalar ve çalışmalar arasında en ön plana çıkan ve dikkat çeken engellilere yönelik atılan adımlardır. (Yıldız ve Özgedey, 2014, s. 49)

Özürlüler, hastalar, yaşlılar gibi genelde dezavantajlı grupların duygu, zihin, beden ya da ruhlarında karşılaştığı farklı problemler, fonksiyonel yetersizlikler neticesinde sosyal yaşama gerekli uyumu sağlayamaması, gündelik ihtiyaçlarının karşılanmasında zorluklarla karşılaşmasıdır. Yetersizliği nedeniyle bireyin cinsiyet, yaş ve sosyo-kültürel değişkenlere bağlı olarak sosyal yaşamdaki rolünü yerine getirirken çeşitli açılardan engellenmesi durumudur (Genç ve Seyyar, 2010, s. 200).

Sosyal açıdan “özürlülük” ise, hareket sınırlılığının meydana getirdiği olumsuz durumu yaşamakta olan bireylerin çeşitli sosyal organizasyonlar tarafından çok az dikkate değer görülmesi ya da göz ardı edilmesi sonucu bu bireylerin toplumsal hayata entegre olmalarında, sosyal etkinliklerini sürdürmelerinde gerekli katılımları sağlayamaması durumudur (Barnes, 1998, s. 73).

Literatürde “engellilik”, “sakatlık” ve “özürlülük” kavramları bazı durumlarda birbirinin yerine kullanılabilmektedir. Bu kavramların tanımlarına bakılacak olursa “sakatlık” bireyin fonksiyonel yetersizliklerine karşılık gelirken, “özürlülük” bireyin özrünün günlük hayat aktivitelerini ne derece etkilediğine odaklanmakta, “engellilik” ise çevresel etmenlerin önemi üzerinde durarak daha geniş bir kısıtlılığı ifade etmektedir. Her insanın bir sakatlığı, özrü olabilir yalnız bu sakatlık ya da özür ancak fiziksel, sosyal çevre ile ilişki neticesinde bir engelliliğe dönüşür. Bedenlerimize ait deneyimlerimiz ve çevre ile etkileşimlerimiz içinde yaşadığımız, değişim halinde olan toplumsal koşullar tarafından

biçimlendirilmektedir (Köten ve Erdoğan, 2014, s. 24). Engellilik kavramı sadece kişiylil ilgilendirmemektedir. Engelli birey ailesiyle birlikte tüm sosyal ve kültürel ortamların i erisindektir. Bu ortamlarda hem kendisi hem de ailesi toplumsal hayata erişememe, kısıtlanma, damgalanma vb. gibi pek çok engelle karşılaşmaktadır. Toplumunu oluşturan diğer bireyler ile eşit imkân ve fırsatlara sahip olamamaktadır. Bu sorunlar ışığında engellilik kavramı, tüm toplumunu yakından ilgilendiren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır ( zkan, 1994, s. 4-9).

Engellilik kavramı sadece kişiylil ilgilendirmemektedir. Engelli birey ailesiyle birlikte tüm sosyal ve kültürel ortamların i erisindektir. Bu ortamlarda hem kendisi hem de ailesi toplumsal hayata erişememe, kısıtlanma, damgalanma vb. gibi pek çok engelle karşılaşmaktadır. Toplumunu oluşturan diğer bireyler ile eşit imkân ve fırsatlara sahip olamamaktadır. Bu sorunlar ışığında engellilik kavramı, tüm toplumunu yakından ilgilendiren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır ( zkan, 1994, s. 4-9).

2. ENGELLİLİK MODELLERİ

2.1. Geleneksel Bireyci Tıbbi Model

Engellilik sosyolojisi, kuramsal olarak tarihsel süreçte çeşitli değişim ve gelişmeler göstermiştir. İlk dönemlerde tıbbi söylemin etkisiyle kısıtlı bir açıdan ele alınmış olan engellilik sosyolojisi, zamanla yerini engelli bireyin toplumsal yaşamda karşılaştığı engellemeler ile yürüttüğü sistematik mücadeleye bırakmıştır. Engelli bireyleri sosyal yaşamın dışında tutan tıbbi söylem, onları tedavi edilmesi gereken, yetersiz ve sosyal sistemin dışında kalmaya mahk m olarak değerlendirmiştir. Bu yaklaşımın aksine sosyal söylem ise, sosyal sistemin engelli bireyler için yeniden ele alınmasını ve inşasını gözetmektedir.

Engellilik sosyolojisi açısından ilk olarak İngiltere’de ortaya çıkan bazı gelişmeler 1980’li ve 1990’lı yıllar boyunca sosyal söylem açısından çeşitli yönlerden gelişme göstermiştir. Engellilik sosyolojisi içerisinde, sosyal modelin kuramsal açıdan daha geniş bir perspektifle ele alınması sonucu engelli bireylerin sosyal yaşamlarının gelişim süreci halen devam etmektedir (Burcu, 2020, s. 6).

Engellilik kavramı sosyolojide ana yaklaşım olarak iki şekilde ele alınmıştır. Birinci yaklaşım olan tıbbi modele göre, engelliliğin kaynağı birey çözümü ise modern tıp olan bir sorundur. Dolayısıyla engellilik kavramı bireyin kendisinden kaynaklı duygusal, zihinsel veya fiziksel bir kısıtlılık halidir (Köten ve Erdoğan, 2014, s. 19). Tıbbi model yaklaşımında engellilik durumu, tıbbi müdahaleyi gerektirir ve engellilik olgusunun sosyal yönüne değinilmemektedir (Oliver, 1990, s. 32). Engellilik olgusunu, engelli bireyin kendi yetersizlikleriyle bağdaştıran ve engelli bireyin yaşadığı topluma uyum sağlaması gerektiğini savunan tıbbi model bu yaklaşımıyla toplumsal açıdan bazı sorunların belirmesine neden olmaktadır. Tıbbi modellerle yaklaşıldığında, toplumun engelli bireylere yönelik dışlayıcı ve damgalayıcı davranışlar ya da tutumlar sergilemesi söz konusu olabilmektedir. Bu durum ise, engelli bireylerin kendilerini eksik, yetersiz, kusurlu vb. hissetmelerine neden olabilmekte ve engelli bireylerde özgüven kaybına yol açabilmektedir.

Tıbbi model özünde “*normal*” kavramı açısından standart kalıbın dışında bulunan engelli bireyleri normalleştirme kavramını merkeze alarak yeniden tanımlamaktadır. Engellilik olgusunu bedensel bir sorun olarak görmek ve bu sorunun toplumsal kısmını dikkate almamaktadır. Problemi kişiselleştirip bir trajediye dönüştürerek engelli bireyi ve engelli bireyin ailesini suçlamaktadır (Gökmen, 2017, s. 14).

Tıbbi model açısından engellilik bireyi ilgilendiren bir sorundur. Bunun sonucu olarak engelli bireyler anormal, sapkın, patolojik olarak görülebilmektedir. Engellilik olgusuna yönelik olarak tıbbi/medikal model, öncelikle “sakatlık” ve “hastalık” kavramlarının medikal açıdan sebepleri ve açıklanması üzerinde durmuştur (Kamanlıoğlu, 2007, s. 66).

Şahin’e göre (2002, s. 70-76), tıbbi model yaklaşımında bireyin ait olduğu çevreye uyum sağlaması gerekir. Engelliliğin sosyal yönü ile ilgilenmez. Tıbbi model temelinde, engelli bireylerin belirli sınırlılıkları olduğu düşüncesini barındırır. Engelli birey kendini değiştirerek ve geliştirerek yaşadığı sosyal çevreye uyum sağlamalıdır. Çünkü tıbbi model yaklaşımında engelli birey sosyal yaşam açısından anormal ve uyumsuz olarak görülmektedir.

Tıbbi modelde engellilik, normal insani yaratılışa aykırı bir özellik olarak görüldüğü için genel olarak eksiklik, hastalık ve yetersizlik olarak algılanmıştır (Karataş, 2002, s. 13). Tıbbi/Medikal modele göre, yeti kaybına sahip olmanın trajik ve kaçınılmaz sonucu olarak hareket kısıtlılıkları meydana gelir ve toplumsal dezavantajlar ortaya çıkar (Thomas, 2011, s. 33). Yeti kayıplarının tedavi ve rehabilitasyon olanaklarına rağmen hiçbir zaman istenilen düzeyde topluma katılıma ve uyum sağlamaya izin vermeyeceğini, bu durumun engelli birey tarafından kabul edilmesi gerektiği fikrini içerir. Toplumsal hayata katılamamak, mekânları kullanamamak, hizmetlerden yararlanamamak, toplumdaki diğer bireylerle benzer şekilde fırsat eşitliğinden yararlanamamak engelli bireyin bedensel sınırlılıklarından kaynaklanan bir durum olarak kabul edilir.

Tıbbi modele göre engellilik temel olarak insanın doğasına aykırı bir durumdur ve bu aykırılığın kabul edilmesi mümkün görülmemektedir. Bu durumun mümkün olduğu kadar ortadan kaldırılması ya da olabildiğince en az seviyeye

getirilmesi esas alınır. Bu nedenle engelli bireyin uygun koşullarda tedavi edilmesi ve sağlıklı olarak nitelenen insanlar ile aynı seviyeye gelebilmesi için çaba gösterilmelidir. Bunu gerçekleştirebilecek ise tıp bilimi ve hekimlerdir (Çalık, 2008'den akt. Kolat, 2009, s. 9).

2.2. Sosyal Model

Engellilik kavramının ele alınışındaki bu eksiklik nedeniyle ikinci yaklaşım olan sosyal model ortaya çıkmıştır. Sosyal modele göre, engellilik bireysel bir sorun olmanın ötesinde işlev kaybı olan bireylerin toplumla tam olarak bütünleşmesinin önündeki sosyal engellerden kaynaklanmaktadır. Sorunun temelinde birey değil toplum vardır. Bu model bireyin bedensel, doğuştan, biyolojik yeti yitimlerinin var olduğunu inkâr etmez; fakat bireyin ötekileştirilmesinde ve dışlanmasında belirleyici olanın sistem/toplum/yapı olduğunu söyler.(Köten ve Erdoğan, 2014, s. 19)

1960'lı yıllardan başlayarak ortaya çıkan ve sonrasında gelişen engelli hakları ile ilgili hareket ve oluşumlar engellilik sosyolojisinde sosyal modelin gelişmesine zemin hazırlamıştır (Erten ve Aktel, 2017, s. 88). Oliver (1983) engellilik modelini bireysel ve toplumsal olarak birbirinden ayıran ilk kuramcıdır (Giddens, 2008, s. 326). Bu model engelli olmanın dezavantaj yaratmadığı fikrini benimser. Dezavantajı oluşturan engellileştirmedir. Engelliliğin nedeni olarak bireyi değil, toplumu görür. Toplumun engellilere bakış açısı ve yaklaşımı sorunun çıkış noktasıdır. Zira ortada sosyal, çevresel, kültürel ve ekonomik engeller vardır.

Sosyal Model, esas olarak tıbbi modelde ortaya çıkan eksiklikler sonucu oluşmuş bir modeldir. Sosyal modele göre, engellilik, yeti kaybı nedeniyle oluşmayan, daha ziyade toplumdaki ayrımcı, damgalayıcı, sınırlayıcı ve bunların

sonucunda yaşanan engelleyici tutumlar neticesinde ortaya çıkan bir durumdur (Arıkan, 2002, s. 12). Sosyal model yaklaşımı, tıbbi modelin aksine, engellilerin yaşamış oldukları kısıtlılıklar ile çevresel faktörler ve toplumda engellilere yönelik tutum ve davranışlar arasındaki yakın ilişkiye yönelerek engelliliğin toplumsal yanı üzerinde durmaya başlamıştır.

Bu anlayışa göre, “*sakatlık*” biyolojik olarak bedenin yapısında veya aksamında ve uzuv aksamının tamamı ya da bir kısmındaki sınırlılık-eksiklik-kayıptır. Sosyal anlamda engellilik ise, hareket kısıtlılığının yarattığı dezavantajlı durumu yaşayan bireylerin çeşitli sosyal oluşumlar ve organizasyonlar tarafından dikkate değer görülmemesi ya da çok az görülmesiyle, bu bireylerin sosyal yaşama dâhil olmalarında, sosyal yaşantılarını devam ettirmelerinde gerekli katılım ve etkinliklerden uzak tutulması durumudur (Burcu, 2006, s. 64).

Sosyal model, ortaya çıkışı itibarıyla tıbbi modele alternatif bir yaklaşım olarak var olmuştur. Sosyal model, yeni bir bakış açısıyla engelli bireylerin yaşamakta oldukları yetersizlikleri; kentlerin kurulum biçimleri, kentlerdeki mimari yapılar ve aynı zamanda toplumsal tasarım biçimleri ile sosyal yaşamda engelli bireylere yönelik çeşitli tutum ve davranış biçimleri temelinde ele alarak durumun sosyal boyutunu vurgulamıştır. Sosyal model toplumun engelli bireylere yönelik yükümlülüklerini yerine getirmemesi nedeniyle engelli bireylerin zor durumda kalmalarını asıl çıkış noktası olarak benimsemiş ve bunları esas alırken tıbbi gerçekliği de işin içine dâhil etmiştir (Dalbay, 2009, s. 41).

Sosyal model engellilik olgusunu sosyal yaşantı evreninde bir bütün olarak kabul etmekte ve engelliliği toplum ve sosyal çevre tarafından engeli olan bireylere yönelik uygulanan sosyal sınırlamalar olarak görmektedir. Bu modele göre zihinsel ve bedensel engellilik olduğu gibi kabul edilmeli ve toplumsal

yaşantı içerisinde normleştirilmesi gerekmektedir. Bu açıdan toplum engelli bireyleri benimseyen ve kapsayan bir yaklaşım izlemelidir (Nazlı, 2012, s. 23).

Sosyal model anlayışında engelli bireyin toplumsal bir özne olmasının önündeki engelin bireyin bedeni olmadığı bunun aksine yeti ve hareket yitimi olan engelli bireyi engelleyen siyasal, kültürel ve toplumsal baskı ve kısıtlamalar ile fiziki ve sosyal çevre merkezli bazı engellemeler olduğu dile getirilmiştir (Abberley, Barnes, Mercer ve Shakespeare'den akt. Kızılaslan vd., 2016, s. 190).

Sosyal model yaklaşımına göre engellilik bir yetersizlik ya da eksiklik sonucu meydana gelmemektedir. Engellilik toplumdaki ayrımcı, kısıtlayıcı, ayrıştırıcı ve etiketleyici tutumlar ve davranışlar sonucunda ortaya çıkmaktadır (Arıkan, 2002, s. 12-21). Sosyal model yaklaşımını benimseyen bilim insanları, engellilik olgusunun bireysel bir sorun olmanın yanı sıra toplumsal bir olgu ve sorun olduğunu kabul etmektedirler. Engelli bireylerin içinde bulundukları durumun ve yaşadıkları sorunların sadece bireysel yeti kaybı ve patolojiden değil, içinde yaşadıkları toplumun onları dışlamasından, haklarını tanımamasından ve ayrıca onlara fırsat eşitliği sunamamasından kaynaklandığını belirtmektedirler. Sosyal devlet anlayışının gereği olarak devletin ayırım yapmaksızın tüm vatandaşlarına karşı görev ve sorumlulukları olduğunu vurgulamaktadırlar (Altuntaş ve Topçuoğlu, 2016, s. 29-30).

Bu bağlamda sosyal model; engelli bireylerin toplum tarafından çeşitli alanlarda kısıtlandığını vurgulayarak engelli bireyin değil aslında toplumun dönüştürülmesi ve geliştirilmesi gerektiğini dile getiren bir politik söylem inşa etti ve “*yanlış-kusurlu*” olanın engelli birey değil toplumun kendisi olduğunu ima etti (Demircioğlu, 2010, s. 19).

Sosyal modele göre yapılması gereken ise bir takım sosyal politikalar geliştirerek engelli bireylerin gündelik yaşama katılımları ve adapte olmaları için gerekli tedbirleri alarak onların bu şekilde engellenmişliklerini gidermektir. Çünkü engelli bireylerin gündelik yaşama katılabilmeleri ve adapte olabilmeleri için makul düzenleme ve uygulamalarla ayırt edici özelliklerini gözeten kurumsal ve toplumsal yapıların oluşması gerekir (Oğuz, 2005'den akt. Seyyar, 2006, s. 190).

Tıbbi modelin yerine günümüzde daha çok sosyal model kabul edilmektedir. Sosyal model açısından engellilik tıbbi da kapsayan daha genel bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Bu anlayışa göre engellilik bir hastalık olarak görülmez. Engellilik bir insanlık durumudur. Hayata katılımı güçlük çeken birey engelli konumundadır (Seyyar, 2006, s. 190). Sosyal modeli benimseyenlere göre, engellilik, medikal müdahaleler yoluyla çözülmesi gereken kişisel bir sorun değil, aksine sosyal müdahaleler yoluyla çözümlenmesi gereken toplumsal bir sorundur (Oliver, 1990, s. 2).

3. ENGELLİLİĞİ AÇIKLAYAN SOSYOLOJİK KURAMLAR

3.1. Yapısal- İşlevselci Yaklaşım

Yapısal-işlevselci yaklaşım açısından toplum, kendi içinde yapısıyla ve parçalarıyla bağlantılı sistem bütünü olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal yapıya ait her parça bütün sosyal sistemin işleyişine yardım eden çok özel bir göreve sahiptir (Bozkurt, 2004, s. 45).

Yapısal-işlevselci yaklaşım Durkheim, Comte ve Spencer'ın çalışmalarından çok büyük oranda etkilenmiştir. Bu yaklaşım toplumu, bir sistem dahilinde kendi içinde birbiriyle bağlantılı görür ve bütün sistemi oluşturan her parça toplumsal

sistemin yapısı içerisinde, sistemin işlemlerine katkıda bulunan çok özel bir işleve sahiptir (Thomson ve Hickey,1999, s. 24; Bozkurt, 2004, s. 45). Bu bakış açısıyla engellilik olgusu da, çeşitli sosyal düzenlemelerle bağlantılı olarak; statü, kurum, işlev, sorumluluk ve rol gibi sistemi betimleyen kavramlarla açıklanmaya çalışılmaktadır (Burcu, 2020, s. 44).

Bireylerin içinde yaşadığı toplumların belli kuralları bulunmaktadır. Bu kurallar, o toplumun mensuplarına neyi, nasıl ve ne zaman yapacaklarını söylemektedir. Bireyler bu kurallara uygun tutum ve davranışları gösterdikleri ölçüde kabul görür ve ait oldukları sosyal grubun onayını alabilirler (Karaduman, 2010, s. 288).

Yapısal işlevselci yaklaşım içerdiği kavramlardan dolayı engelli bireyi tıbbi model çerçevesinde ele almıştır. Bu modelde engelli birey dezavantajlı olduğu için toplumdaki işlevini sağlıklı bireyler gibi tam olarak yerine getirememektedir. Bu durumu da toplumsal sistemin işlevi açısından tehdit oluşturan bir unsur olarak gören tıbbi model süreç içerisinde değişime uğramış ve bundan dolayı yapısal- işlevselci yaklaşım engellilik olgusunu ekolojik model bakış açısıyla ele almıştır. Ekolojik model açısından engellilik kavramı; bireyin yetersiz olmasının yanı sıra toplum ve çevrenin uygun koşul ve ortamı sağlayamaması ile de ilişkilidir. İşlevselci ekolojik model ise engellilik olgusunu, sosyal model yaklaşımı çerçevesinde çevresel koşullarla beraber ele almış ve engelli bireyi tıbbileştirilmiş ve damgalanmış olarak değil bilakis bir bütün olarak ele alınması ve kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. (Burcu, 2020, s. 46-48).

3.2. Çatışmacı Yaklaşım

Çatışmacı yaklaşıma göre, toplum çatışma alanlarından ve eşitsizliklerden oluşmaktadır. Toplumda var olan kaynaklar sınırlı olduğu için bu kaynaklara ulaşmada da eşitsizlikler

yaşanmaktadır. Çatışmacı yaklaşıma göre, bazı gruplar bu kaynakları yöneterek eşitsizliğin devam etmesine sebep olmakta ve bu eşitsizlikler bu grupların lehine bir durum oluşturmaktadır. Bu yaklaşıma göre toplumda yaşanmakta olan çatışmalar o toplum açısından değişimin ve gelişimin izidir (Zencirkıran, 2017, s. 51-52).

Engelli bireyin üzerinde hissettiği baskının gerçekliği ve doğası anlaşılmak istenmiştir. Toplumsal yapıda var olan üretim süreçlerinde anlamlı bir role sahip olan engelli bireyler toplum tarafından kabul görmektedir. Aksine üretim süreçlerine dâhil olmadıkları durumlarda engelli bireyler yabancılaşma sorunu ile karşılaşmaktadırlar (Burcu, 2015, s. 327-328).

Çatışmacı yaklaşımda engellilik olgusu açıklamak için sosyal engellilikten ziyade engel durumuna yol açan maddi koşullar ve eşitsizlik üzerinde durulmuş ve tıbbi model anlayışıyla engelin önlenmesi ve tedavisi üzerine tartışılmıştır. Bu durum ise Abberley (1998)'e göre çatışmacı modelin esas uğraştığı problem olan kapitalizm sistemindeki üretim ilişkileri temel konusundan kaynaklanmaktadır; çünkü çatışmacı modelde öncelikli olan insan nosyonundan daha çok üretim ilişkileridir (Burcu, 2020, s. 51).

3.3. Sembolik Etkileşimci Yaklaşım

Sembolik etkileşimci yaklaşım, toplumsal hayatın temeli olarak sembollerini görmektedir. Bu semboller “*şeylere atfedilen anlamlar*” olarak tanımlanabilir. Sembolik etkileşimci yaklaşımı savunanlara göre ise bireyler arasındaki etkileşim sonucunda bu anlamlar oluşmaktadır (Bozkurt, 2004, s. 41).

Sembolik etkileşimci yaklaşıma göre; insanların düşünme potansiyelleri yaşadıkları toplumdaki diğer insanlarla etkileşimlerinin sonucunda biçimlendirilir. Semboller ve anlamlar, insanların yaşadıkları toplumda sosyal davranışta bulunmalarına imkân sağlar. Toplumsal yaşam sürecinde

insanlar bu sembollere zaman zaman farklı anlamlar yükleyebilirler. Bu değişiklikleri de toplumsal yaşamı birlikte sürdürdükleri diğer insanların dezavantajlı durumlarına bağlı olarak yeniden anlamlandırarak yapmaktadırlar. Engelli bireylerin karşılaştığı etiketleme durumu ise toplumu oluşturan diğer bireyler tarafından kusurları ya da dezavantajları kullanılarak yapılmaktadır. Kısacası sembolik etkileşimci yaklaşım engellilik olgusunu birey ve toplum bağlamında ele alıp yorumlamaktadır (Ritzer ve Stepnisky, 2011, s. 248).

Sonuç olarak sembolik etkileşimci yaklaşım engellilik olgusuna ilişkin var olan sosyal sorunların engelliliğe ilişkin anlamlandırmalar ve tanımlamalardan kaynaklandığını ve bu anlamlandırmanın da bireyler arasında gelişen etkileşim neticesinde meydana geldiğini belirterek, engellilik olgusunu birey ve sosyal çevre etkileşimi olarak ele almaktadır (Burcu, 2020, s. 55).

3.4. Sosyal İnşacı Yaklaşım

Sosyal inşacı yaklaşım, engellilik ile ilgili betimlemelerinde bedenin sosyal inşa şeklinde kabul edildiğini belirtmektedir. Toplumsal kural ve tutumlar bedene ait tanımlamaların oluşmasında aktif rol oynamaktadır. Bu yaklaşıma göre toplumsal ilişkilerin sağlanmasında anlamlar önemli bir yere sahiptir. Toplumsal gerçeklik dediğimiz olgu anlamlar üzerinden meydana gelmektedir. Bu durum ‘engellilik’ söylemi için de geçerlidir (Demir ve Efe, 2020, s. 36).

Sosyal inşacı yaklaşım bakış açısına göre engellilik, bireysel olmasının yanı sıra çevresel ve toplumsal etkilere de sahiptir. Engellilik olgusunun inşası toplumdan topluma, zamana ve kültüre göre farklılık gösterebilmektedir. Engellilik koşul ve zaman değişkenliği çerçevesinde dinamik bir süreçtir. Bunun sonucu olarak ise engellilik olgusu, birey-engellilik-

toplum-çevre arasındaki etkileşim olarak kabul edilmelidir (Burcu, 2020, s. 62).

Sosyal inşacılık; engellilik kavramının, tıp biliminden daha çok sosyal hak alanında gelişmelere ve ilerlemelere ihtiyaç duyan ayrıca sosyal çevrenin etkisi ile oluşmuş bir olgu olarak ele alınmasını mümkün kılmaktadır (Siebers, 2006, s. 173). Bu yaklaşım; engelli bireylerin toplum tarafından kısıtlandığını ileri sürerek engelli bireyin yerine toplumun ve toplumsal yaşamın dönüştürülmesi gerektiğini iddia eden politik bir söylem kurmuştur ve “yanlış” olan duruma toplumun yol açtığını ileri sürmüştür (Demircioğlu, 2010, s. 19).

4. SONUÇ

Engellilik, insanlık tarihi kadar eskidir. Her toplumda engelli bireyler var olmuştur, bundan sonra da var olacaktır. Bakıldığı zaman sadece bireyi ilgilendiren bir durum gibi görünse de engellilik aslında toplumu ilgilendiren bir olgudur. Çünkü engelli birey içinde yaşadığı toplumun bir parçasıdır. Mücadele etmek durumunda olduğu sorunların birçoğu toplum kaynaklıdır. Sosyal dışlanma, damgalanma, etiketlenme gibi engelli bireyin yaşadığı problemler toplumların engelli bireylere bakış açısıyla alakalıdır. Bunun yanı sıra engelli bireylerin karşılaştığı bazı sosyal, ekonomik veya eğitim ile ilgili sorunlar da mevcuttur. Tüm bunlar düşünüldüğünde engellilik, sosyolojik açıdan ele alınması gereken bir kavram olmaktadır. Bu bağlamda, sosyolojik anlamda çeşitli kuramsal yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu kuramlar vasıtasıyla engellilik kavramı ve engelli bireylerin toplumsal yaşamdaki yeri irdelenmiştir.

Engellilik ile ilgili geliştirilen ilk model tıbbi modeldir. Engelliliği tıbbi açıdan ele almış ve yorumlamıştır. Engelliliğin tedavi edilmesi gereken bir sağlık sorunu olduğu anlayışı üzerine kurgulanmıştır. Engelliğin sosyal yönü ile ilgilenmeden

sadece medikal yönüne odaklanmaktadır. Bu modele göre engelli bireyler tedavi edilmeleri gereken sakat, eksik, hasta kişilerdir.

Günümüzde ise daha çok engelli bireyleri içinde yaşadıkları toplumla birlikte değerlendiren sosyal model benimsenmektedir. Bu model engeli bireyde aramaz. Engel durumunun toplumun bireye attığı bir bakış açısı olduğu görüşünü esas alır. Engelli birey toplumun bir parçasıdır ve toplumun onu algılama biçimi ve bakış açısı ile birlikte değerlendirilmelidir.

Engelliliği açıklayan sosyolojik kuramlardan yapısal-işlevselci yaklaşım, engelliliği tıbbi model bağlamında değerlendirir. Toplum birbiriyle bağlantılı parçalardan oluşan bir sistemdir. Engelli birey ise eksik ve kusurlarından dolayı bu sistemin bir parçası olamamaktadır. Bir diğer yaklaşım olan çatışmacı yaklaşıma göre toplumsal yaşam temelde çatışma üzerine kuruludur. Engelli bireyler ise bu çatışma sürecinde üretime katılabildiği ölçüde var olabilir. Engelliliği tıbbi model çerçevesinde tedavi edilmesi gereken bir süreç olarak ele alır. Sembolik etkileşimci yaklaşıma göre ise, toplumsal yaşamın temeli sembollerdir. Engellilik ile alakalı sosyal sorunların engelliliğe yönelik çeşitli anlamlandırma ve tanımlamalardan kaynaklandığını belirtir. Kısacası bu yaklaşıma göre engellilik olgusu birey ve sosyal çevre etkileşimi olarak ele alınmalıdır. Son olarak sosyal inşacı yaklaşıma göre engellilik, bireysel olmasının haricinde toplumsal etkilere de sahiptir. Engellilik olgusunun inşası topluma, kültüre ve zamana göre değişkenlik gösterebilmektedir. Engelli bireyler ile ilgili sorunların sosyal bazı adımlar atılarak çözülebileceğini savunur.

KAYNAKÇA

- Altuntaş, B. ve Topçuoğlu, R. A. (2016). *Engelli Bakımı – Sosyal Bakım ve Kadın Emeği*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Arıkan, Ç. (2002). Sosyal Model Çerçevesinde Engelliliğe Yaklaşım. *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 2(1), 12–21.
- Barnes, C. (1998). The Social Model of Disability: A Sociological Phenomenon Ignored by Sociologists. T. Shakespeare (Ed.), *The Disability Reader: Social Science Perspectives* içinde (s. 73). New York: Cassell Pub.
- Bozkurt, V. (2004). *Değişen Dünyada Sosyoloji*. Bursa: Alfa Yayınları.
- Burcu, E. (2002). Üniversitede okuyan özürlü öğrencilerin sorunları: Hacettepe-Beytepe Kampüsü öğrencileri örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19(1), 83-103.
- Burcu, E. (2006). Özürlülük Kimliği ve Etiketlemenin Kişisel ve Sosyal Söylemleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23(2), 61-83.
- Burcu, E. (2015). Türkiye'de Yeni Bir Alan: Engellilik Sosyolojisi Gelişimi. *Journal of Sociological Studies/Sosyoloji Konferansları* içinde (s. 319-341). DOI: 10.18368/IU/sk.21828
- Burcu, E. (2020). *Engellilik Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayınları.
- Dalbay, R. S. (2009). *Özürlü Yakınlarının Özürlülere Yönelik Sosyal Politikalara İlişkin Bilgi, Beklenti ve Memnuniyet Dereceleri*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, A. ve Efe, A. (2020). *Engelli Bireylerin Sosyal Medya Kullanmaları Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Hiper Yayın.

- Demircioğlu, M. (2010). *Üretim Sürecinde Sakat Emeği*. İstanbul: Kibele Yayıncılık.
- Erten, Ş. ve Aktel, M. (2017). Engellilik Kültürü: Engellilik Modelleri Çerçevesinde Bir Değerlendirme. C. Ergun, S. Öğrekçi (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Kültür Tartışmaları* içinde (s. 79-96). Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Genç, Y. ve Seyyar, A. (2010). *Sosyal Hizmet Terimleri*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gökmen, N. (2017). *Engellilere Yönelik Kaynaştırma Eğitiminin Sosyal Dışlanma Bakımından İncelenmesi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kamanlıoğlu, M. (2007). *Feminist Perspektifle Özürlü Kadına Bakışın Sosyolojik Değerlendirmesi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaduman, S. (2010). Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 5(17), 2886-2899. <https://doi.org/10.19168/jyu.49976>
- Karataş, K. (2002). Engellilerin Toplumla Bütünleşme Sorunları, Bir Sosyal Politika Yaklaşımı. *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 2(2), 43-55.
- Kızılaslan, A., Zorluoğlu, S. L., Yücel, A. ve Sözbilir, M. (2016). Yeti Yitimi Modellerinin Tarihsel Süreci. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 183-197.
- Kolat, S. (2009). *Avrupa Birliği Sosyal Politikası Çerçevesinde Özürlülere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele ve*

Türkiye'deki Yansımaları. Ankara: T.C. Başbakanlık
Özürlüler İdaresi Başkanlığı.

Köten, E. ve Erdoğan, B. (2014). *Engelli Gençler, Sosyal
Dışlanma ve İnternet.* İstanbul: İstanbul Gelişim
Üniversitesi Yayınları.

Nazlı, A. (2012). Öteki Beden: Bir Ötekilik Biçimi Olarak
Engelli Beden ve Engellilik. *Sosyoloji Dergisi*, (27), 17-
32.

Oliver, M. (1990). *The Politics of Disablement.* NewYork:
Sociological Approach, St. Martin's Press.

Özkan, İ. (1994). Benlik Saygısını Etkileyen Etmenler. *Düşünen
Adam Dergisi*, 7(3), 4-9.

Öztürk, M. (2011). *Türkiye'de Engelli Gerçeği.* İstanbul:
Ajansvista Matbacılık.

Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2011). *Modern Sosyoloji Kuramları.*
Ankara: De Ki Basım Yayın.

Seyyar, A. (2006). *Özürlülere Adanmış Sosyal Politika Yazıları.*
Adapazarı: Adapazarı Büyükşehir Belediyesi Yayını.

Siebers, T. (2006). Disability in Theory: From Social
Constructionism to the New Realism of the Body. L. J.
Davis (Ed.), *The Disability Studies Reader* içinde (s.
173-185). London: Taylor and Francis Group.

Şahin, F. (2002). Özürlülük ve Medikal Model: Yardım Veren
Meslekler İçin Sosyal Hizmet Örneğinde Bir
Değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 13(2),
70-76.

Thomas, C. (2011). Sakatlık Kuramı: Kilit Fikirler, Meseleler ve
Düşünürler. D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Ed.),
Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak içinde
(s. 31-50). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

- Thomson, W.E. and Hickey, J.V. (1999). *Society in Focus, Third Edition*. Newyork: Longman.
- Yıldız, R. ve Özgedey, O. (2014). *Engelli İle Bakımını Üstlenen Aile Bireylerinin Akrabalık ve Komşuluk İlişkileri*. İstanbul: Beka Yayıncılık.
- Zencirkıran, M. (2017). *Sosyoloji*. Bursa: Dora Yayıncılık.

KİLİS KÜÇÜK SANAYİ SİTESİ'NDE ÇALIŞAN ÇOCUK İŞÇİLER ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

İpek AGCADAĞ ÇELİK¹

1. GİRİŞ

Yetişkin olmayan birey olduğu noktasında hemfikir olunmakla birlikte yaş sınırı konusunda farklı fikirlerin olduğu “çocuk” kavramı genellikle on sekiz yaşın altında bulunan kız ve erkek bireyleri kapsamaktadır. Dünya nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan çocuklar ve haklarıyla ilgili hem uluslararası sözleşmelerde hem de ulusal hukuki metinlerde çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Ancak hukuki düzenlemeler pratikte tam anlamıyla işlerlik kazanamamış, hukuki yaptırımlar ise çocukların haklarını ve onların fiziksel, ruhsal ve zihinsel bütünlüklerini korumada yeterince caydırıcı olamamıştır. Bu duruma verilecek en iyi örneklerinden biri, günümüzde kanayan bir yara olarak varlığını sürdüren çocuk işçiliği sorunudur. Ailedeki yetişkin üyelerin iş bulamaması veya düşük ücretli işlerde çalışması, yoksulluk, kardeş ve hane üyesi sayılarının fazlalığı, göç, eğitim hizmetlerine erişemem, mevzuat eksikliği ve/veya denetim mekanizmalarının yetersizliği gibi nedenlerle ortaya çıkan çocuk işçiliği, çocukları ağır bir yükün ve sorumluluğun altına iterek onların bedensel, ruhsal ve zihinsel sağlıkları üzerinde olumsuz etkilere sebep olmaktadır. Aynı zamanda çocukları eğitim yaşamından ayırarak onların temel haklarından birine erişmelerini engellemektedir. Böylece örgün

¹ Doç., Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ipekagcadag@kilis.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2409-668X.

eğitimin çocuklara vereceği akademik bilgi, beceri ve deneyimden mahrum kalan çocuklar, erken yaşta atıldıkları işgücü piyasasında yetişkin yaşamlarında da düşük statülü ve düşük ücretli işlerde çalışmaya devam etmek zorunda kalmaktadırlar. Böylelikle ailelerine ekonomik katkı sağla çabası içerisine küçük yaşlarda giren çocuk işçilerin, bugünü ve yarını pek çok zorluğa gebe kalmaktadır. Bu noktadan hareketle, çocuk işçiliği sorununu odağına alan bu çalışmada öncelikle çocuk ve çocuk işçi kavramları ile çocuk işçiliğinin nedenleri kavramsal çerçevede ele alınmaktadır. Ardından çocuk işçiliğinin günlük yaşamdaki izdüşümünü kavramak amacıyla sorunun baş karakteri olan çocuk işçilerle gerçekleştirilen saha çalışmasının sonuçlarına yer verilmektedir. Çocuk işçilerin ağır işlerde, ağır çalışma koşullarında ve uzun çalışma saatlerinde çalıştığı bir iş kolunun araştırmanın konusuna ve amacına uygun olduğu düşünülerek küçük sanayi sitesindeki çocuk işçilerin araştırmaya dâhil edilmesinde karar kılınmıştır. Nitel araştırma modelinde tasarlanan ve küçük sanayi sitesinde araç tamiri ve bakımı işinde çalışan çocuk işçilerle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerle verilerin toplandığı çalışmada, araştırma bulguları betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, çocuk işçilerin işgücü piyasasında yer almasında ekonomik ve ailevi faktörlerin etkili olduğu, çalışma yaşamının zorluklarına rağmen çocukların eğitimlerine devam etmek yerine ekonomik kazanç elde etmek ve mesleki bilgi, beceri ve deneyim sahibi olmak ve geleceklerini bu kazanımlara göre şekillendirmek istedikleri ortaya çıkarılmıştır.

2. ÇOCUK KAVRAMI, ÇOCUK İŞGÜCÜ KAVRAMI VE ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN NEDENLERİ

Çocuk kavramının tanımı yapılırken ölçü olarak yaşı esas alındığı görülmektedir. Başlangıcı konusunda tartışmalar olmamakla birlikte çocukluk döneminin bitişiyle alakalı hemfikir olma konusunda zorluk yaşanmaktadır. Biyolojik, siyasi, hukuki ve sosyolojik olarak çocuk kavramı tanımlarının farklılığı göze çarpmakta, çocukluk döneminin hangi yaşta bitip bireyin hangi yaşta yetişkin olarak kabul edileceğine dair kabuller toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Toplumun kültürü, siyasi, hukuki ve ekonomik yapısı, çocukluk döneminin hangi yaş aralığını kapsadığı konusunda görüş farklılığına neden olmakta, görüş farklılığı da beraberinde gündeme yaşam pratiklerine yansımaktadır. Çocuğun yetişmesi ve eğitimi için gerekli olduğuna inanılan süre uzadıkça, çocukluk dönemi yaş sınırını uzatma eğilimi artmaktadır. Çocuğu koruma ihtiyacı arttıkça çocuk yaş sınırı, koruyucu mevzuatta da yukarı doğru çekilmeye çalışılmaktadır (Çetinkaya,1999: 15). Henüz bedensel, ruhsal ve sosyal yönlerden erginliğe ve olgunluğa ulaşmamış birey olarak kabul edilen çocukla ilgili olarak Çocuk Hakları Sözleşmesi’nde “Çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır” tanımı yer almaktadır (U.N. General Assembly, 1989’dan akt. Erkut vd. 2017: 18). Ancak az gelişmiş ülkelerdeki hâkim anlayışa göre çocuk, “aile olgusunun ötesinde, ailenin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunabilecek potansiyel işgücü, ailenin ilerleyen yaşlarında ise bir sosyal güvenlik aracı” olarak görülmektedir (Kulaksız, 2014: 97; Karakaş & Çevik, 2016: 890). Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nca 20 Kasım 1989 tarihinde onaylanarak yürürlüğe giren Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ise, “daha erken yaşta reşit olma durumu hariç olmak üzere, 18 yaşına kadar her insanın çocuk olduğuy” tanımını getirmiştir. Hukuk

kurallarında da çocuk tanımlarına yer verilmiştir. Türk Hukuk Sisteminde bu konuya ilişkin pek çok düzenleme yapılmıştır. Türk Medeni Kanunu'na göre bir kimsenin reşit olabilmesi için birkaç istisna dışında (evlenme, ergin kılınma) 18 yaşını tamamlamış olması gerekmektedir. Dolayısıyla 18 yaşını tamamlamamış kişiler, Türk Medeni Kanunu'na göre “çocuk” sayılmaktadır. Türkiye’de çalışma yaşamını düzenleyen 4857 sayılı İş Kanunu’nda çocuk tanımı yapılmamakla birlikte, kimlerin çocuk sayılacağına yönelik düzenlemeler yer almaktadır. Bu noktadan hareketle, genel olarak, 4857 sayılı İş Kanunu’na göre “18 yaşını tamamlamamış kişiler”, çocuk olarak kabul edilmektedir (Günöz, 2007: 4). Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu’na (Türk-İş) göre çocuk; temelde yaşam yükünü yüklenmemiş, ailenin ve devletin koruduğu, diğer kurum ve kuruluşların da sahip çıktığı, çocukluğunu yaşayabilen, fiziksel ve ruhsal gelişimini sağlıklı olarak tamamlayabilen, yeterli bir eğitimle geleceğe hazırlanan ve geleceğin nitelikli işgücünü oluşturan insandır (Kahramanoğlu, 1996: 11). Ancak söz konusu tanımlamalar ve hukuki düzenlemelere rağmen günümüzde çocuk işgücü sorunu ülkemizde ve dünyanın pek çok ülkesinde devam etmektedir.

Çocuk işçiliği başta az gelişmiş ülkelerde olmak üzere; Latin Amerika, Ortadoğu, Asya ve Afrika’daki gelişmekte olan ülkelerde ve hatta bazı gelişmiş ülkelerde görülmeye devam eden toplumsal ve küresel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak çocukların çalıştıkları sektörler yerleşim yerlerine göre, kırsal alanlarda tarım ve hayvancılık iken kentsel alanlarda sanayi ve hizmet sektörleri olarak dağılım göstermektedir. Çalışma ortamında çocuklar fiziksel, ruhsal, zihinsel, duygusal ve ahlaki olarak zarar görebilmekte ve ekonomik olarak da emek sömürüsüne maruz kalmaktadır. Mevzuat eksikliği, denetim yetersizliği, sendikasız olmaları, düşük ücretle sigortasız çalıştırılabilmeleri ve işten çıkarılmalarının kolaylığı gibi

nedenlerle özellikle gelişmişlik seviyesi az olan ülkelerde tercih edilebilmektedirler (ÇSGB, 2017: 10). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)’ne göre çocuk işçiliği, çocukların çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, potansiyellerinin ortaya çıkmasını engelleyen, saygınlıklarını eksiltan, fiziksel ve zihinsel gelişimlerine zarar verici işlerde istihdam edilmesi olarak ifade edilmekte olup çocuklara, onları eğitimden yoksun bırakarak zedeleyen, fiziksel, ahlaki ve zihinsel açıdan zarar veren ve onları istismar eden bir çalıştırma biçimidir. Belirli “çalışma” biçimlerinin “çocuk işçiliği” sayılıp sayılmayacağı çocuğun yaşına, yapılan işin türüne ve aldığı zamana, gerçekleştiği koşullara ve ülkelerin bu alanda gözettikleri hedeflere bağlıdır. Böylelikle hangi çalışma biçiminin “çocuk işçiliği” olarak nitelendirileceği hem ülkeden ülkeye hem de belirli bir ülkede sektörden sektöre farklılık göstermektedir (Gülcan & Çolak, 2021:11-12). Bununla birlikte, uluslararası kavramlar içerisinde “çalışan çocuk” kavramı on sekiz yaşından küçük yaşıta, esnaf ve sanatkârlar yanında ya da sanayi iş kolunda çalışan çocuklarla, tarım kesiminde ailesi ile birlikte çalışan çocuklar olarak ifade etmekte olup söz konusu yaştakilerin çalışma biçimine de “çocuk işçiliği” denilmektedir. Ancak belirtmekte fayda görülmektedir ki, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), çocuk tarafından yapılan her işi çocuk işçiliği olarak saymamakta, eğer çocuğun çalıştırıldığı o iş; çocuğun ruhsal, fiziksel, sosyal gelişimini olumsuz yönde etkiliyor ise, bunu bir tür sömürü olarak nitelendirmektedir (Avşar & Öğütoğulları, 2012: 11; Çakaloz & Sevinçok, 2017: 89-100).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve UNICEF’in 12 Haziran Dünya Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Günü öncesinde 2021 yılında yayınladığı Child Labour: Global Estimates 2020, Trend and the Road Forward (Çocuk İşçiliği: 2020 Küresel Tahminler, Eğilimler ve Önümüzdeki Yol) başlıklı güncel raporda, dünya genelinde çocuk işçi olarak çalışan çocukların sayısının son dört

yılda 8,4 milyon artarak 160 milyona yükseldiği ifade edilmektedir. Raporda, 5 ila 11 yaşlarındaki çocuk işçilerin dünyadaki çocuk işçi sayısının yarısından fazlasını oluşturduğuna ilaveten bu yaş grubundaki çocuk işçi sayısında önemli artış olduğuna dikkat çekilmektedir. Çocukların güvenliğine, sağlığına ve/veya ahlakına zarar verebilecek işler olarak tanımlanan tehlikeli işlerde çalışan 5 ila 17 yaşlarındaki çocukların sayısı ise 2016 yılından bu yana 6,5 milyon artarak 79 milyona yükseldiğinin altı çizilmektedir. Raporda ayrıca, çocuk işçilerin yüzde 70'inin (112 milyon) tarım sektöründe, yüzde 20'sinin (31,4 milyon) hizmet sektöründe, yüzde 10'unun (16,5 milyon) ise sanayide çalıştığı; çocuk işçi olarak çalışan 5 ile 11 yaş arasındaki çocukların yaklaşık yüzde 28'inin, 12 ile 14 yaş arasındaki çocukların ise yüzde 35'inin eğitim dışında kaldığı ve kırsal alanlarda çocuk işçiliğinin görülme sıklığının (yüzde 14), kentsel alanlardakinden (yüzde 5) neredeyse üç kat daha yüksek olduğu dikkat edici bulgular arasındadır (ILO, 2021). Türkiye'de çocuk işçiliğiyle ilgili güncel istatistikler incelendiğinde ise, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Hanehalkı İşgücü Araştırması 2022 yılı sonuçlarına göre 15-17 yaş grubundaki çocukların işgücüne katılma oranı yüzde 18,7 iken Hanehalkı İşgücü Araştırması 2023 yılı sonuçlarına göre 15-17 yaş grubundaki çocukların işgücüne katılma oranının yüzde 22,1'e yükselmiştir (TÜİK, 2023). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre 2023 yıl sonu itibarıyla, Türkiye nüfusu 85 milyon 372 bin 377 kişi iken bunun 22 milyon 206 bin 34'ünü çocuklar oluşturmuştur. İşgücüne katılma oranı cinsiyete göre incelendiğinde ise, bu oranın erkek çocuklar için yüzde 32,2 kız çocuklar için yüzde 11,5 olarak tespit edilmiştir.

Çocuk işçiliğini önlemeye yönelik yürütülen projelerden elde edilen veriler ve iş müfettişlerinin saha araştırmalarının sonuçları değerlendirildiğinde, çocuk işçiliğinin temel nedenleri konusunda genel bir uzlaşa olduğu görülmektedir. İlgili sonuçlar,

çocuk işçiliğinin nedenlerine ilişkin uluslararası alanda yapılan çalışmaların sonuçları ile büyük oranda paralellik göstermektedir. Çocuk işçiliği sorunu, çok boyutlu bir yapıya sahip olup birbiriyle yakından ilişkili birçok nedene dayanmaktadır. Çocuk işçiliğinin ortaya çıkmasında ve devam etmesinde işsizliğin ve yoksulluğun büyük bir etkisi bulunmaktadır. Ebeveynlerin işsiz kalması veya düşük gelir getirici işlerde çalışmaları beraberinde yoksulluğu getirmekte, bu durum çocukların emek piyasasına itilmelerine sebep olmaktadır. Ebeveynlerin düşük eğitim düzeylerinde olmaları ve eğitim masrafları nedeniyle çocuklarını okula gönderme tarafında olmamaları da çocuk işçiliğini gündeme getirmektedir (ÇSGB, 2017: 14-15).

Çocuk işçiliğine neden olan faktörler incelendiğinde ilk olarak karşımıza “yoksulluk” çıkmaktadır. Ebeveynlerin ailenin geçimini sağlamakta zorluk çekmesi, evin ve aile üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalması, maddi yoksunluk ve yoksulluk durumunda çocukların işgücü piyasasına girişi ortaya çıkmaktadır. Özellikle aile reisi konumunda bulunan ve ailenin eve ekmek getiren kişisi rolündeki babanın yokluğu (vefat veya boşanma) durumunda, söz konusu rolü özellikle ailenin erkek çocuğunun tek başına veya annesiyle birlikte üstlendiği görülmektedir. Annenin çalışma yaşamında bulunmaması veya düşük ücretli bir işte çalışıyor olması, ailenin yoksulluğa neden olmakta bu durumda çocuklarda işgücü piyasasına sürüklenmektedir. Ayrıca ailenin çocuk işçiliğiyle ilgili bakış açısı da önemlidir. Şişman’ın (2004) da belirttiği üzere, yetişkin rolünü kırsal kültürde çok erken yaşlarda üstlenen çocuklar cinsiyetlerine göre iş bölümüne tabi tutulmakta, erkek çocuklar yetişkin aile üyelerine tarlada yardım ederek ücretsiz aile işçiliği yapmakta, hayvanların otlatılması gibi işleri de üstlenmekte, kız çocukları da annelerinin tarlada çalışmasının da etkisiyle ev işlerinin temizlik ve bakımını üstlenmekte aynı zamanda kardeşlerine de bakıcılık yapmaktadır. Kentsel alanda ise yetersiz

aile gelirine ekonomik olarak katkı sağlamak amacıyla kimileri aile işletmesinde kimileri başka işletmelerde çalışmaktadır (Bulut, 1996: 58; Tor, 2010: 33).

Yetişkin aile üyelerinin işsizliği, çocuk işçiliğinde etkili olan diğer faktörler arasındadır. Ebeveynlerin ve diğer yetişkin aile üyelerinin iş aramasına rağmen iş bulamaması, sağlık sorunları (engellilik vd.) ve istihdam edilmelerini sağlayacak eğitim, bilgi ve beceriden yoksun olmaları gibi çeşitli sebepler nedeniyle işe girişte zorluk yaşamaları durumunda işsizlik ortaya çıkmaktadır. Bu durumda çocuk işçiliği veya çocuk dilenciliğiyle karşılaşmaktadır.

Eğitim ile çocuk işçiliği arasında doğrudan bir ilişki vardır. Çocuk işçilerin okula devam etmesi genellikle mümkün olmamakta hem işe hem okula devam eden çocuk bir süre sonra akademik başarısındaki düşüş ve okul-iş arasındaki dengeyi sağlamanın zorluğu nedeniyle eğitimlerini yarıda bırakmak durumunda kalmaktadır. Çocuğun eğitime devam etmesinin aileye maddi külfet getirdiğini düşünen ebeveynler, ayrıca çocuklarının işe devam etmemesi durumunda hane gelirinin azalacağı fikrinden de hareketle çocuklarının okula devamı konusunda istekli davranmamakta ve çocukların eğitim hayatı yarıda kalmaktadır (ÇSGB, 2017: 16-17).

Göç özellikle de zorunlu göç durumunda çocuk işçiliği gündeme gelmektedir. Silahlı çatışma, savaş ve doğal afet gibi çeşitli sebeplerle gerçekleşen zorunlu göç durumunda sığınılan yerleşim yerinde aileler yeni bir yaşam düzeni kurmaya çalışmakta ancak yoksullukla karşı karşıya kalılabilmektedir. Evlerini, okullarını, arkadaşlarını hatta ülkelerini geride bırakarak yeni bir ülkeye sığınan göçmen çocukların bir kısmı yeni yaşamlarında ailelerinin gelir yetersizliği yaşamaları durumunda gönüllü veya çoğunlukla zorunlu olarak eğitimlerine devam edememekte ve işgücü piyasasına dâhil olmaktadır. Söz

konusu göçmen çocuk işçilerin büyük çoğunluğu kayıt dışı, güvencesiz, düşük ücretli ve düşük statülü işlerde çalışmakta ve emek sömürsüne maruz kalmaktadırlar. Zorunlu dış göçün yanı sıra iç göç olgusu da çocuk işçiliğini tetikleyebilmektedir. Çocukların çalışma hayatına girmelerinin bir diğer nedeni ise, göç olgusudur. Yüksel ve arkadaşlarının (2014: 26) da dile getirdiği üzere, tarım işçisi olarak köyden kente gelen aileler, şehirlerde kendilerine kentlerdeki sektörler olan hizmet veya sanayi sektörlerinde çalışabilecekleri işyeri aramakta, ancak niteliksiz işgücü oldukları için işsizlik ve yoksullukla karşı karşıya kalmakta, bu durum da çocukların eğitimden uzaklaşarak çalışma hayatına atılmalarına neden olmaktadır.

Çocuk işçiliğinin ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerden bir diğeri de denetim yetersizliği ve mevzuat eksikliğidir. Bilgili'nin (2018: 198-199) genel olarak çalıştırma yaşı ve çocukları çalıştırma yasağı ile ilgili olarak Türkiye'deki yasal mevzuata dayanarak vurguladığı üzere, Anayasamızın 50.maddesinde "Kimsenin, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uygun olmayan işlerde çalıştırılmayacağı, küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanların çalışma şartları bakımından özel olarak korunacağı" hükmünü amirken, çalıştırma yaşı ve çocukları çalıştırma yasaklarına ise 4857 sayılı Kanunun 71.maddesinde, "Çocuk ve genç işçilerin işe yerleştirilmelerinde ve çalıştırılabilecekleri işlerde güvenlik, sağlık, bedensel, zihinsel ve psikolojik gelişmeleri, kişisel yatkınlık ve yetenekleri dikkate alınır. Çocuğun gördüğü iş onun okula gitmesine, mesleki eğitiminin devamına engel olamaz, onun derslerini düzenli bir şekilde izlemesine zarar veremez" şeklinde yer verilmiştir. Ancak mevcut mevzuatın etkin bir şekilde kullanılmaması önemli bir noktadır. Denetimlerin etkin bir şekilde yapılamaması, cezai müeyyidelerin yetersiz oluşu, denetimi gerçekleştiren kurum ve kişilerin de denetim esnasında çocuk işçiliğini görmezden

gelmeleri çocuk işçiliği konusundaki ciddi sorunları oluşturmaktadır (Avşar & Ögütoğulları, 2012: 12).

İşverenler tarafından çocuk işçiliğine yönelik talep, çocuk işçiliğinin bir başka nedenidir. Kimi işverenler yerel, ulusal, uluslararası rekabet ortamında ve kişisel veya toplu çıkarlarını korumak için, ailesinin geçimine katkı sağlamak veya tek başına üstlenmek zorunda kalan çocukları, düşük nitelikli, mesleki eğitim gerektirmeyen, tehlikeli, yasadışı veya geçici işlerde, düşük ücretle, kayıt dışı, sosyal güvencesiz olarak farklı sürelerde (mevsimlik, aylık, haftalık, günlük hatta saatlik) çalıştırarak uysal, korunmasız, sendikası ve sahihsiz olmalarından istifade ederek ve istedikleri zaman işten atabileceklerini ve bu durumda çocuğun hakkını savunmayacağını bilmenin rahatlığıyla çocuk işgücünü talep etmektedirler (Derrien & Derrien, 1994: 100-101).

Uluslararası Çalışma Örgütü küresel çapta yaptığı araştırmalarla birlikte, çocuk işçiliği sorununu ortadan kaldırmaya yönelik yasal düzenlemeler de gerçekleştirmiştir. Türkiye de onayladığı uluslararası sözleşmelerin yanı sıra ulusal düzeyde yasal düzenlemeler yaparak çocuk işçiliği sorununa çözüm bulmaya çalışmıştır. Türkiye’de sorun, çocuk işçiliğiyle ilgili hukuki düzenlemelerin yetersiz olması değil, söz konusu düzenlemelerin gündelik yaşamdaki uygulanması konusunda yaşananlardır. Mevzuatta bulunan kuralların pratikte hayata geçirilememesi sorunun ortadan kalkmasını engellemekte ve sorunun kalıcı olmasında büyük bir paya sahiptir (Erbay, 2013: 165). Dolayısıyla çocuk işçiliği sorunu yukarıda da belirtildiği üzere çok boyutlu ve birbiri içerisine geçmiş nedenlerle ilişkili bir konu olup günümüzde halen kanamaya devam eden bir yaradır.

3. METODOLOJİ

Çocuk işçilerin çalışma yaşamını, işgücü piyasasında yer alma nedenlerini, çalışma koşullarını, çalışma sürelerini, sosyal güvenlik ve iş kazasına yönelik işveren tutumlarını, ailelerin çocuklarının çalışmasına yönelik görüşlerini, iş ve eğitim yaşamı arasındaki dengeyi sağlama stratejilerini, örgün eğitime bakış açılarını ve geleceğe dair planlarını ortaya çıkarmak amacıyla bir saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini Kilis Küçük Sanayi Sitesi'nde çalışan çocuk işçiler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini, saha çalışması öncesi gerçekleştirilen ön görüşmelerde araştırma örneklemine dâhil olmayı kabul eden 15 çocuk işçi oluşturmaktadır. Çocukların araştırmaya dâhil olmayı kabul ve reddetmesinde işverenlerin tepkisi etkili olmuştur. Özellikle 14 yaşın altındaki (12 ve 13 yaşında çalışan çocuklar) araştırmaya katılmakta istekli davranmamıştır.

Küçük Sanayi Siteleri Bozdemir'in (2014: 463) belirttiği üzere, en az yirmi işyerinden oluşan ve daha çok imalat ve tamiratla uğraşan küçük işletmelerin yer aldığı, alt yapı hizmetleri ile idare, çırak okulu, satış dükkanı gibi sosyal kurumlarla donatılmış işyeri topluluklar olup organize sanayi bölgelerinin devamı niteliğinde kabul edilip küçük ölçekli üretimhaneler, tamirhaneler ve ticarethaneler toplu olarak bir arada bulunmalarını sağlamak için kent merkezleri dışındaki uygun bir bölgede toplanmış alt ve üst yapıları bütünleştirerek kurulan alanlardır. Araştırma mekânı olarak küçük sanayi sitesinin seçilmesinde çocuk işçilerin bulunması, çalışma koşullarının ağır olması, çalışma sürelerinin uzun olması etkili olmuştur.

Araştırmada, çalışan çocukların çalışma yaşamıyla ilgili derinlemesine bilgilere, çocukların kişisel görüş ve deneyimlerine odaklandığı için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme (mülakat) tercih edilmiştir. Böylelikle Kilis Küçük Sanayi Sitesi'nde çalışan

çocuk işçilerle, işyerlerinde derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 2024 yılı Mart-Mayıs aylarında gerçekleştirilen görüşmeler, çocukların iş yoğunluğu nedeniyle ortalama yirmi beş dakika sürmüştür. Katılımcıların kimliklerini gizli tutmak amacıyla katılımcılar araştırmada K1, K2... K15 şeklinde kodlarla yer almıştır. Derinlemesine görüşmeler çocuk işçilerin rızasıyla ses kayıt cihazına kaydedilmiştir. Araştırma örneklemiyle gerçekleştirilen görüşmelerin sona ermesinin ardından ses kayıt cihazındaki araştırma bulguları transkripsiyon işlemine tabi tutularak daha önceden belirlenen temalar dikkate alınarak sınıflandırılmıştır. Söz konusu temalar, katılımcıların direkt ifadeleriyle birlikte aşağıda alt başlıklar halinde yerini almıştır.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırma kapsamında Kilis ili Küçük Sanayi Sitesi'nde çalışan çocuk işçilerle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde katılımcılara öncelikle onları tanımaya yönelik sosyo-demografik sorular (yaş, eğitim düzeyi, ebeveynlerin eğitim düzeyi ve meslek bilgileri, hane geliri vb.) yöneltilmiştir. Sonrasında çocuk işçilerin çalışma yaşamına ilişkin derinlemesine bilgiye ulaşmak amacıyla çalışma koşulları, çalışma saatleri, iş deneyimleri, aylık kazançları ve konuyla ilgili diğer sorular sorulmuştur. Görüşmelerin son kısmında katılımcılara eğitim ve aile yaşamları hakkında sorular yöneltilmiştir. Saha çalışması öncesinde oluşturulan ana temalar etrafında hazırlanan araştırma soruları, yüz yüze görüşmelerde katılımcılara sorulmuş alınan cevaplar doğrultusunda elde edilen araştırma bulguları, araştırmacı tarafından betimsel analize tabi tutularak alt başlıklar halinde aşağıda yer verilmiştir.

4.1.Sosyo-Demografik Bulgular

Kilis ili Küçük Sanayi Sitesi'nde çalışan toplam on beş çocuğun oluşturduğu araştırma örneklemine ilişkin sosyo-demografik veriler incelendiğinde, cinsiyete göre dağılımda katılımcıların tamamının erkek olduğu belirtilmelidir. Söz konusu araştırma sahasında yer alan yetişkin ve çocuk sanayi çalışanlarının tamamının erkek olduğu gözlenmiştir. Yetişkin ve çocuk sanayi çalışanlara bu durumun nedeni sorulduğunda, sanayi işçiliğinin erkeklere özgü bir meslek olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların yaşları, 14 ile 17 arasında dağılım göstermektedir. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen gözlemlerde, sanayi sitesinde 12 ve 13 yaşında çalışan çocuk işçiler olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu yaşlardaki çocukların Suriye kökenli çocuklar olduğu, bu yaşlarda sanayide çalışan yerli çocuk işçi olmadığı bilgisine ulaşılmıştır. Böylece araştırma kapsamında derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilen katılımcılar 14, 15, 16 ve 17 yaşlarındaki Türk çocuk işçiler olmuştur. Katılımcılar eğitim düzeylerine göre iki ortaokul mezunu, bir lise terk, dokuz lise öğrencisi, iki lise mezunu ve çıraklık eğitimi alan bir öğrenci şeklinde dağılım göstermektedirler. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde katılımcıların 1 ile 5 arasında değişen sayılarda kardeşe sahip oldukları, hanelerinde toplam 4 ile 8 arasında kişi olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Katılımcı anneleri eğitim düzeyleri göre, birinin okuma yazma bilmediği, birinin okur yazar olduğu, altı annenin ilkokul mezunu olduğu, yedi annenin de ortaokul mezunu olduğu öğrenilmiştir. Katılımcı babaları ise eğitim düzeylerine göre beş ilkokul, yedi ortaokul ve üç lise mezunu şeklinde dağılım göstermektedir. Katılımcılar hane gelirini düşük veya orta düzey şeklinde tarif etmişlerdir. Katılımcıların tamamı annelerinin işgücü piyasasında olmadığını, ev hanımı olduklarını belirtmiştir. Babalarının mesleklerinin terzi, elektrik ustası, dolmuş şoförü ve çoğunlukla çiftçi olduğu

bilgisine ulaşılmıştır. Derinlemesine görüşmelerde hane gelirinin düşük, çocuk sayısının fazla olduğu ailelerde sanayi işçisi olan katılımcıların kazançlarının önemli bir gelir kaynağı olarak görüldüğü tespit edilmiştir.

4.2.Çocuk İşçilerin Çalışma, Aile ve Eğitim Yaşamları

Kilis Küçük Sanayi Sitesi'nde çocuk işçilerle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde, katılımcılara daha önce başka işlerde çalışıp çalışmadıkları sorulmuştur. Katılımcıların tamamı daha önce başka işlerde çalıştıklarını ifade etmişlerdir.

“Daha önce kafelerde çalıştım. Kaportacı da çalışıyorum şu an.” (K9, 16 yaş)

“Üç tane iş yeri değiştirdim, üçü de elektrikçi.” (K7, 15 yaş)

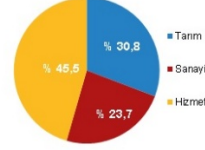
“Daha önce çalıştım. Sucu da çalıştım. Düğün salonunda çalıştım. Sonra buraya geldim.” (K14, 14 yaş)

Kafelerde, düğün salonunda ve küçük esnaf yanında çırak olarak çalışan çocuk işçilerin araştırmanın yapıldığı dönemki yaşlarından daha küçük yaşlarda işgücü piyasasında yer aldıkları bilgisine ulaşılmıştır. Bu araştırma bulgusuyla birlikte, katılımcıların araştırmanın yapıldığı dönemde 14-17 yaş aralığında oldukları düşünüldüğünde, daha önce iş deneyimi olan bu çocuk işçilerin gelir getirici işlerde yer alma yaşlarının küçüklüğü gözler önüne serilmektedir.

Grafik 1. Yaş Grubu ve Ekonomik Faaliyet Türüne Göre Çalışan Çocuklar, Bin Kişi, Ekim-Aralık 2019, TÜİK

Yaş grubu	Ekonomik faaliyet kolu			
	Toplam	Tarım (Bin Kişi)	Sanayi	Hizmet
Toplam	720	221	171	328
5-14	146	94	17	35
15-17	574	128	153	292
(%)				
Toplam	100,0	30,8	23,7	45,5
5-14	100,0	64,1	11,7	24,2
15-17	100,0	22,3	26,8	51,0

Tablodaki rakamlar yuvarlamadan dolayı toplamı vermemeyebilir.

Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK), 31 Mart 2020 tarihinde yayınladığı Çocuk İşgücü İstatistikleri 2019 raporu esas alınarak hazırlanan Grafik 1’de yer alan bilgilere göre, Türkiye’de 5-14 yaş grubunda 146 bin, 15-17 yaş grubunda 574 bin olmak üzere toplam 720 bin çocuk işçi bulunmaktadır. Çocuk işçilerin yüzde 30,8’i tarım sektöründe (221 bin çocuk), yüzde 23,7’si sanayi sektöründe (171 bin çocuk) ve yüzde 45,5’i hizmetler sektöründe (328 bin) çalışmaktadır. Yaş grubuna göre incelendiğinde ise, 5-14 yaş grubunda çalışan çocukların yüzde 64,1 ile tarım sektöründe, 15-17 yaş grubunda çalışan çocukların ise yüzde 51 ile hizmet sektöründe ağırlık kazandığı görülmektedir.

Araştırma kapsamında katılımcıların kaç yıldır sanayi işçisi olarak çalıştıklarını ve sektörde ne kadar tecrübeli olduklarını öğrenebilmek amacıyla “*Bu işyerinde/sanayide ne kadar süredir çalışıyorsunuz?*” sorusu yöneltilmiş, alınan cevaplara aşağıda yer verilmiştir:

“Üç yıldır çalışıyorum. Araba tamiri, elektrik tesisatı, marş dinamosu, şarj elimden her iş geliyor. Kalfayım bu işte.” (K1, 16 yaş)

“Ne kadardır süre çalışıyorum? 6 sene oldu.” (K6, 17 yaş)

“4 sene oluyor.” (K8, 15 yaş)

İşe yeni başlayanların genellikle temizlik ve getir-götür işi olarak tarif ettikleri işlerle yaptıkları, ilerleyen aylarda iş

yapılırken ustaya yardım ederek işi öğrendikleri sonrasında işi öğrenerek işyerinin verdiği hizmete göre oto tamirciliği, tornacılık, oto elektrikçiliği ve oto boyacılığı yapmaktadırlar. Küçük sanayi sitesinde geçirilen sürenin fazlalığı, çocuk işçilerin, işi öğrenmesinde etkili olmaktadır. Böylelikle çocuğun meslek sahibi olması söz konusu olmakta ve elde ettiği gelir de artış göstermektedir. Saha çalışmasında araştırma örneklemini oluşturan çocuk işçilerin küçük sanayi sitesinde çalışma sürelerinin 5 ay ile 6 yıl sene arasında değiştiği bilgisine ulaşılmıştır. Bu araştırma bulgusu neticesinde, örnekleme dâhil olan çocukların sanayi işçiliğine başlama yaşlarının on bire kadar düştüğü tespit edilerek çocuk işçiliği sorunu tüm vahametiyle karşımıza çıkmıştır.

TÜİK'in “İstatistiklerle Çocuk, 2023” araştırması sonuçları, yıllar içinde derinleşen yoksullukla beraber çocuk işçi sayısında da artış yaşandığını ortaya koymuştur. Açıklanan verilere göre, 2022 yılında yüzde 18,7 seviyesinde olan 15-17 yaş grubundaki çocukların işgücüne katılma oranı 2023 yılında yüzde 22,1'e yükselmiştir. Çocuk işçi oranı Türkiye'de 2020 yılında yüzde 16,2'den 2021 yılında yüzde 16,4 ve 2022'de ise yüzde 18,7'ye yükselmiştir. Ayrıca İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi'nin açıkladığı verilere göre, 2024'ün ilk 3 ayında 16 çocuk işçi hayatını kaybetti. Çocuk işçi ölümlerinin yarısından fazlasının meydana geldiği sektörün ise tarım olduğu belirtilmiştir.

Kilis'te araç tamirlerinin ve bakımlarının gerçekleştiği küçük sanayi sitesinde çocuk işçilerle gerçekleştirilen araştırma kapsamında, katılımcılara günlük çalışma süreleri sorulmuştur. Katılımcı ifadelerine göre, çocuk işçiler sabah erken saatlerde mesaiye başlayıp günde 6 saat ile 12 saat arasında değişen sürelerde çalışmaktadırlar. Bununla birlikte, katılımcılar içerisinde günlük çalışma süresinin on saat olduğunu belirtenler

çoğunluktadır. Ayrıca katılımcıların işaret ettikleri akşam ezanı vakti, araştırmanın yapıldığı dönemde 19.00-19.27 aralığındadır.

“Sabah sekizde başlıyoruz, akşam ezanı gidiyoruz biz.”
(K2, 16 yaş)

“Günde on saat çalışıyorum.” (K13, 15 yaş)

“On iki saat.” (K10, 17 yaş)

“Sabah erken sanayinin yolunu tutuyorum. Yedi buçukta mesaim başlıyor, akşama doğru işte ezan okumaya yakın geliyor.” (K5, 15 yaş)

Araştırma örneklemine günlük çalışma sürelerinin yanı sıra tatil günleri de sorulmuş, katılımcıların tamamı pazar gününün tatil günü olduğunu, çalışmadıklarını belirtmiştir. Pazar günü tatiline ek olarak katılımcılardan biri cumartesi öğleden sonra da çalışmadığını, bir katılımcı da çıraklık eğitimine devam ettiği için cumartesi günü okula gidip sanayi sitesine gitmediğini belirtmiştir.

“Bir pazar günümüz var. Dükkân kapalı.” (K12, 14 yaş)

“Hafta içi cumartesi saat üç dedi mi sanayi kapatıyor zaten. Pazar tatil.” (K4, 16 yaş)

“Pazar günü tatil, cumartesi okul günü.” (K11, 15 yaş)

Küçük sanayi sitesinde çalışan çocuk işçilerin sosyal güvencelerinin olup olmadığı, işyerinde geçirdikleri iş kazalarında işverenlerin çocukları hastaneye götürüp götürmediği ve tedavi masraflarını üstlenip üstlenmedikleri katılımcılara derinlemesine görüşmelerde sorulmuştur. Çocuk işçiler, sosyal güvenceyle ilgili kendilerine yöneltilen soruyu cevaplamakta istekli davranmamışlar, bu nedenle söz konusu soruya yanıt alınamamıştır. İşyerinde yaralanma durumunda işverenlerinin tutumuyla ilgili soruya ise genel olarak işverenlerinin yaralı

çocuk işçiyi hastaneye kendisinin götüreceğini ve masrafları üstleneceğini ifade etmişlerdir:

“Ustamız götürüyor hastaneye. Masrafları kendi ödüyor.” (K3, 15 yaş)

“Daha önce başıma gelmedi ama yararlandığımı varsayalım hastaneye ustamın götüreceğini biliyorum.” (K15, 16 yaş)

Grafik 2. Çalışma ortamlarında çocuk işçilerin fiziksel sağlığını olumsuz etkileyen faktörler (%), 5-17 yaş, 2019, TÜİK

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nin Çocuk İşgücü İstatistikleri 2019 raporu esas alınarak hazırlanan Grafik 2 'de yer alan bilgilere göre, çalışma ortamında fiziksel sağlığı olumsuz etkileyen faktörler incelendiğinde; çalışan çocukların %12,9'unun aşırı sıcak/soğuk ya da aşırı nemli/nemsiz bir ortamda çalıştığı, %10,8'inin kimyasal madde, toz duman veya zararlı gazlara maruz kaldığı görülmüş, çalışan çocukların %10,1'i zor duruş şekli veya harekete maruz kaldı veya ağır yük taşıdı, %10,0'ı ise gürültü veya şiddetli sarsıntıya maruz kalmıştır. Ayrıca çalışan çocukların %6,4'ünün çalıştığı ortamda kaza riski ile karşı karşıya kaldığı, %4,6'ının ise çalıştığı işyerinde göz yorgunluğu veya görsel odaklanma konusunda risk altında olduğu belirlenmiştir.

Kilis küçük sanayi sitesinde ücret karşılığı çalışan, araç tamiri, bakımı, elektriği, boyası vb. işlerde faaliyet gösteren 14-17 yaş aralığındaki toplam on beş çocuk işçiyle gerçekleştirilen

derinlemesine görüşmelerde onlara işgücü piyasasında yer alma sebepleri sorulmuştur.

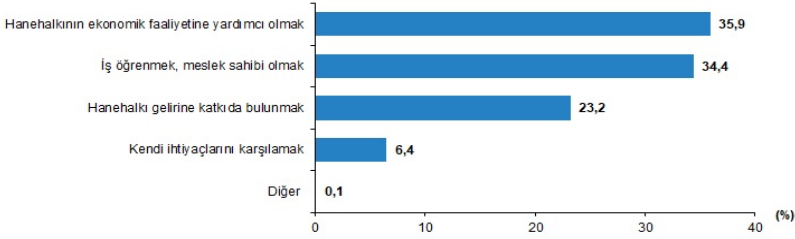
“Beş kardeşiz, ben en büyüğüm. Babam çiftçi, kazancı yetmiyor. Destek olmam gerek.” (K10, 17 yaş)

“Ailem, ‘oğlum çabala bir şeyler öğren, gelecekte bir mesleğin elinde olsun, çabala’ diyorlar, beni buraya gönderiyorlar.” (K3, 15 yaş)

“Okulla pek aram yok. Ben kendim burayı seçtiğim için kendi kararım yani.” (K13, 15 yaş)

Araştırma sonucunda katılımcıları genel olarak çalışma yaşamına iten üç faktör olduğu tespit edilmiştir. Bu faktörlerden ilki, aile gelirine katkı sağlamaktır. Özellikle ailede çocuk sayısının fazlalığı ve ailede çalışan yetişkin aile üyelerinin ekonomik kazançlarının yetersizliği durumunda çocuklar işgücü piyasasında yer almakta, çocuk işçi olarak aile gelirini artırma çabasına girmektedirler. Katılımcıların çalışma hayatında yer almalarında etkili olan ikinci faktörün, ebeveynlerin çocuklarının küçük yaşta iş öğrenerek bir meslek sahibi olmalarını istemeleri ve bu yönde çocuklarını telkin etmeleri olduğu saptanmıştır. Üçüncü faktörün ise çocukların akademik performans ve başarı düşüklüğü nedeniyle eğitim yaşamlarıyla ilgili negatif bir bakış açısına sahip olmaları ve iş yaşamına kendi istekleriyle dâhil olmak istemeleridir. Araştırma örneklemi için araştırma sonucunda tespit edilen söz konusu üç nedenin, aynı zamanda TÜİK Çocuk İşgücü İstatistikleri 2019 raporunun sonuçları ile (Grafik 3) benzerlik taşıdığı da ifade edilebilir.

Grafik 3. Ekonomik faaliyetlerde çalışan çocukların çalışma nedeni (%), 5-17 yaş, 2019, TÜİK

TÜİK Çocuk İşgücü İstatistikleri 2019 raporuna göre, çalışan çocukların çalışma nedenlerinde ilk sırayı %35,9 ile "hanehalkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak", alırken bunu, %34,4 ile "iş öğrenmek, meslek sahibi olmak" %23,2 ile "hanehalkı gelirine katkıda bulunmak" izlemiş, çocukların %6,4' ü ise "kendi ihtiyaçlarını karşılamak" amacıyla çalıştığını belirtmiştir.

Araştırma örnekleminde yer alan çocuk sanayi işçilerine, yüz yüze görüşmelerde ailelerinin küçük sanayi sitesinde çalışmalarıyla ilgili görüşleri sorulmuştur. Katılımcıların büyük kısmı, ebeveynlerinin ve diğer aile üyelerinin konuyla ilgili olumlu bir tutuma sahip olduklarını dile getirmiştir:

“Ailem olumlu bakıyor. Ustan ne diyorsa yap mesleği öğren diyor.” (K14, 14 yaş)

“Fikirleri olumlu zaten. Babam bana ilerde bir dükkân açmayı istiyor.” (K9, 16 yaş)

“Dükkân açan inşallah diyorlar. Kendi evini barkını kuran diyorlar.” (K1, 16 yaş)

“Ailem iyi diyor. Çalış diyor, boş gezme diyor. Olumlu bakıyor mesleği öğrenme açısından.” (K8, 15 yaş)

*“Ailem okumamdan yana. Okumaya daha yatkın.
Ama ben meslekten yanayım.” (K13, 15 yaş)*

Çocuk işçilerden on üçünün ailesi çocuklarının örgün eğitime devam etmelerinden ziyade küçük sanayi sitesinde çalışarak oto tamiri ve bakımıyla ilgili mesleki bilgi, beceri ve deneyim kazanarak meslek sahibi olmalarını ve çocuklarının ileride yetişkin olarak sürdürecekleri yaşamlarında söz konusu mesleği sürdürmelerini ve geçimlerini bu şekilde kazanmaları taraftarıdır. Katılımcılardan sadece ikisinin ailesi çocuklarının eğitimlerini sürdürmelerini istemekte, ancak çocuklar örgün eğitimden ziyade meslek yaşamına ağırlık vermek istediklerini ifade etmişlerdir. Akademik olarak kendilerini başarılı bulmamakta, bu nedenle işgücü piyasasında yer alıp kendi ekonomik kazançlarını elde etme amacıyla olduklarını dile getirmişlerdir.

Çalışmada çocuk işçilerin eğitim yaşamları ile ilgili araştırma bulguları da elde edilmiştir. Çocuk sanayi işçilerinden ikisi ortaokul mezunu olup lise eğitimine devam etmemektedir. Bir çocuk lise eğitimine başlamış, ancak eğitimini yarıda bırakmıştır. Dokuz çocuk lise eğitimine devam etmekte olduğunu belirtmekle birlikte, okuldan ziyade çalıştıkları işyerinde vakit geçirdiklerini belirtmiştir. İki çocuk da meslek lisesi mezunu olduklarını ve üniversite eğitimi almayı planlamadıklarını, mevcut işlerine devam etmek istediklerini ifade etmişlerdir.

*“Okula olumlu bakmıyorum. Belirli bir sınıftan
sonrasını zaman kaybı olarak geliyor bana.” (K1,
16 yaş)*

*“Şu zamanda benim için bir mesleğin olması daha
mantıklı.” (K5, 15 yaş)*

“Günümüz de okunmasa da olur bence ya.” (K4, 16 yaş)

“Bence iş daha önemli.” (K12, 14 yaş)

“Yararlı bir şey ama tavsiye etmem.” (K7, 15 yaş)

“İyi güzel bir şey de.” (K11, 15 yaş)

Çocuk işçilerin eğitim yaşamına bakış açıları, yukarıdaki satırlarda yer alan ifadelerinde de görüleceği üzere olumlu yönde değildir. Katılımcılar okula gitmek yerine işgücü piyasasında yer alarak meslek sahibi olmayı daha rasyonel bulmaktadırlar. Söz konusu bakış açısının, derinlemesine görüşmelerde katılımcılara yöneltilen *okul ve işi birlikte yürütebiliyor musunuz?* sorusuna verdikleri cevaplara da yansdığı görülmektedir:

“Kolay ya. Haftada bir gün gidiyorum zaten okula.” (K11, 15 yaş)

“Hem iş hem okul beraber gitmez. Ben de okulu bıraktım zaten” (K6, 17 yaş)

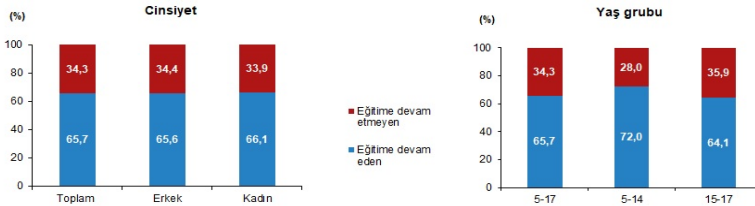
“Bir sene uğraştım ama olmadığı için okulu bıraktım, işe devam ettim.” (K15, 16 yaş)

“Sadece iş olsa iyi olur. Bir şeye odaklanacaksın.” (K8, 15 yaş)

“Olmaz. Ya okul ya çalışmak.” (K10, 17 yaş)

TÜİK Çocuk İşgücü İstatistikleri 2019 raporuna göre, Türkiye’de çalışma yaşamındaki çocukların eğitimlerine devam etme durumlarıyla ilgili bilgilere Grafik 4’te yer verilmiştir:

Grafik 4. Ekonomik faaliyetlerde çalışan çocukların eğitime devam durumu, (%), 5-17 yaş, 2019, TÜİK

Rapora göre, Türkiye’de çalışan çocukların %65,7’ si bir eğitime devam ederken, bu oran erkeklerde %65,6 ve

kızlarda %66,1 olmuş; yaş gruplarına göre, 5-14 yaş grubundaki çalışan çocukların %72,0' ı, 15-17 yaş grubunda çalışan çocukların ise %64,1' i aynı zamanda bir eğitime devam etmiştir. Ayrıca çalışan çocukların %34,3' ü eğitime devam etmemiştir.

5. SONUÇ

Tarihsel süreç boyunca devam eden çocuk işçiliği sorunu temel olarak bir insan hakları sorunudur. Çocuk işçiliği bir emek sömürsü biçimi olup çocukların fiziksel zihinsel ve ruhsal sağlığını tehdit eden bir konudur. Söz konusu sorunun ortadan kaldırılması için dünya çapında geçerli çeşitli sözleşme ve protokoller imzalanmasıyla ortadan kaldırılabileceği düşüncesine sahip olunmuştur. Ancak çocuk işçiliği geçmişte olduğu gibi günümüzde de hala hem ülkemizde hem de dünyada kanayan bir yaradır. Nitel yöntemle tasarlanan bu çalışmada çocuk işçi sorunu, Kilis ili küçük sanayi sitesinde çalışan çocuklarla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler ekseninde ele alınmıştır. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler kapsamında, hane geliri düşük ailelerin çocuklarının işgücü piyasasına yöneldiği tespit edilmiştir. Katılımcıların ebeveynlerin genel olarak düşük eğitim düzeyinde oldukları, annelerin çalışma yaşamına katılmadıkları, babaların da düşük statülü ve düşük ücretli işlerde çalıştıkları bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca katılımcıların bir ile beş arasında değişen kardeş sayıları olmakla birlikte üç kardeşe sahip olanlar çoğunluktadır. Bu durum hanedeki kişi sayısını çoğaltmakta, tek gelire sahip olan babanın kazancının aile geçimini sağlama konusunda yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Katılımcı ifadeleriyle de desteklenen bu olgu neticesinde çocukların işgücü piyasasına küçük yaşta yönelerek ücretli bir işte çalışma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Araştırma örnekleminde yer alan çocuk işçilerin daha önce garsonluk, çıraklık gibi işlerde deneyimi olduğu bilgisine

ulaşlmıştır. Küçük sanayi sitesinde çalışan söz konusu çocuk işçiler oto tamiri, oto bakımı, oto elektrikçiliği, oto boyama, temizlik ve getir-götür şeklinde tarif edilen yan işlerde çalışmaktadır. Sosyal güvence konusunda bilgi sahibi olunamamıştır. İşyerinde gerçekleşen kazalarda hastaneye ulaşım ve tedavi masrafları işyeri sahibi tarafından gerçekleştirilmektedir. Günlük çalışma süresi on ile on iki saat arasında değişmekte olup genel olarak sabah erken saatlerde başlayıp akşam karanlığına kadar devam etmektedir. Hafta sonu tatili pazar günü yapılmaktadır. Bu yoğun iş temposunda iş dışında çocukların katıldıkları aktiviteler sınırlı olmaktadır. Bu durum örgün eğitime katılım konusunda da geçerli olmaktadır. Düzenli olarak okul yaşamına katılım söz konusu değildir. Çocuk işçilerin büyük kısmı okulla ilişkilerini ya tamamen kestiklerini ya da iş yoğunluğu nedeniyle düzenli olarak okula devam etmediklerini ifade etmişlerdir. Ancak araştırmanın ilginç bulgularından biri, çocuk işçilerin okula devam konusunda istekli olmamalarıdır. Küçük sanayi sitesinde çalışıp para kazanmak, işle ilgili mesleki bilgi, beceri ve deneyim kazanmanın çok daha önemli olduğuna vurgu yapmışlardır. Aile üyelerinin de büyük oranda örgün eğitime devam konusunda çocuklarıyla paralel şekilde düşüncelere sahip oldukları anlaşılmıştır. Ailelerde çocuklarının erken yaşta meslek sahibi olmalarını, ekonomik kazanç elde etmelerini ve ileride bu meslekten yaşamlarına devam etmelerini istemektedirler. Bu düşünce, çocuk işçiliğinin devam etmesinde önemli bir faktör olarak karşımızda durmaktadır. Ailelerin çocukların çalışmalarına olumlu baktıklarını onları bir gelir kaynağı olarak gördükleri düşüncesinin hâkim olduğu anlaşılmıştır. Çalışan çocukların ailelerine maddi olarak yardımcı olmanın onlar için onur verici bir davranış olduğunu söylemiştir. Böylece küçük yaşta çalışma hayatına atılan çocukların çalışma yaşamının zorluklarıyla boğuşmalarında ekonomik ve ailevi faktörler oldukça etkilidir. Çalışan çocukların çalışma hayatında yer aldıklarından dolayı kötü yönü olup olmadığı sorulduğunda

hiçbir kötü yönü olmadığı aksine diğerlerine göre avantajlı olduklarını çünkü yetişen eleman sayısının az olduğunu dile getirmişlerdir. Bu durumun ustalar tarafından da onaylandığı görülmüştür. Buradan hareketle, çocuk işçilerin bugünü ve geleceklerini düşündüklerinde tüm zorluklara rağmen işgücü piyasasında olmanın rasyonel hatta zorunlu olduğu sonucuna vardıkları dolayısıyla çocuk işçiliği sorununun ortadan kalkması için daha gerçekçi ve uzun vadeli adımlar atılması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Avşar, Z., & Öğütoğulları, E. (2012). Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği Mücadele Stratejileri. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2(1), 9-39.
- Bilgili, Ö. (2018). Çocuk İşçiliğinin Denetimi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 8(2), 195-214.
- Bozdemir, E. (2014). Küçük Sanayi Siteleri Yapı Kooperatiflerinde Muhasebe Uygulamaları: Bir Küçük Sanayi Sitesinde Örnek Olay Çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 461-477.
- Bulut, I. (1996). Çocuk Çalıştırmasının Psiko-Sosyal Boyutları ve Sonuçları. E. Kahramanoğlu (Ed.), *Türkiye’de Çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları* (içinde), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu ve Friedrich-Naumann Vakfı.
- Çakaloz, B. & Sevinçok, D. (2017). Türkiye’de Çalışan Çocuklar ve Ruh Sağlığı. *Karatahta/İş Yazıları Dergisi*, 8, 89-100.
- Çetinkaya, S. (1999). Çalışan Çocukların Sosyal Güvenlik Hakları. *Sosyal Güvenlik Dünyası Dergisi*, 2(3).
- Derrien, J., Derrien, M. (1994). *Çocuk Çalıştırılması ile İlgili Politika Hazırlanması ve İş Denetimi Eğitim Kılavuzu*, Çev. Haluk Başçıl, Bülent Piyal, Ankara: ILO Yayınları.
- Erbay, E. (2013). Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Büyük Resmi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(1), 157-167.
- Erkut, Z., Balcı, S. & Yıldız, S. (2017). Tarihsel Süreç İçinde Çocuk. *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 2(3), 17-28.
- Günöz, M. (2007). Türkiye’de Çocuk İşçiliği Sorunu ve Çözüm Önerileri, (Uzmanlık Tezi), Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.

- Kahramanoğlu, E. (1996). Türkiye’de Çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları. E. Kahramanoğlu (Ed.), *Türkiye’de Çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları* (içinde), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu ve Friedrich-Naumann Vakfı.
- Karakaş, B. & Çevik, Ö. C. (2016). Çocuk Refahı: Çocuk Hakları Perspektifinden Bir Değerlendirme, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 887-906.
- Kulaksız, Y. (2014). Yoksulluk Bağlamında Çocuk İşgücü. *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 2(3), 91-111.
- Gülcan, M. G., Bulut, I. Ç. (2021). Çocuk İşçiliği El Kitabı.
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB). (2017). Çocuk İşçiliği ve Eğitim Öğretmen El Kitabı, Genel Yayın No:72.
- TMMOB Makina Mühendisleri Odası. (2017). *Organize Sanayi Bölgeleri, Küçük Sanayi Siteleri ve Teknoparklar*. TMMOB Oda Raporu, 5. Baskı, Yayın No: MMO/675.
- Tor, H. (2010). Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Boyutları. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken*, 2(2), 25-42.
- TÜİK Çocuk İşgücü İstatistikleri 2019 Raporu, <https://data.www.tuik.gov.tr>, Erişim tarihi: 30.04.2024.
- Yüksel, M., Adıgüzel, O. & Yüksel, H. (2014). Dünyada ve Türkiye’de Sosyal Politika Temelinde Dezavantajlı Bir Grup Olarak Çocuk İşçiler Realitesi, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(4), 23-34.

SOSYOLOJİ ÇALIŞMALARI

yaz
yayınları

YAZ Yayınları
M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar / AFYONKARAHİSAR
Tel : (0 531) 880 92 99
yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com